

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 1, JAN. KVT.
19. ÅRG. 2002

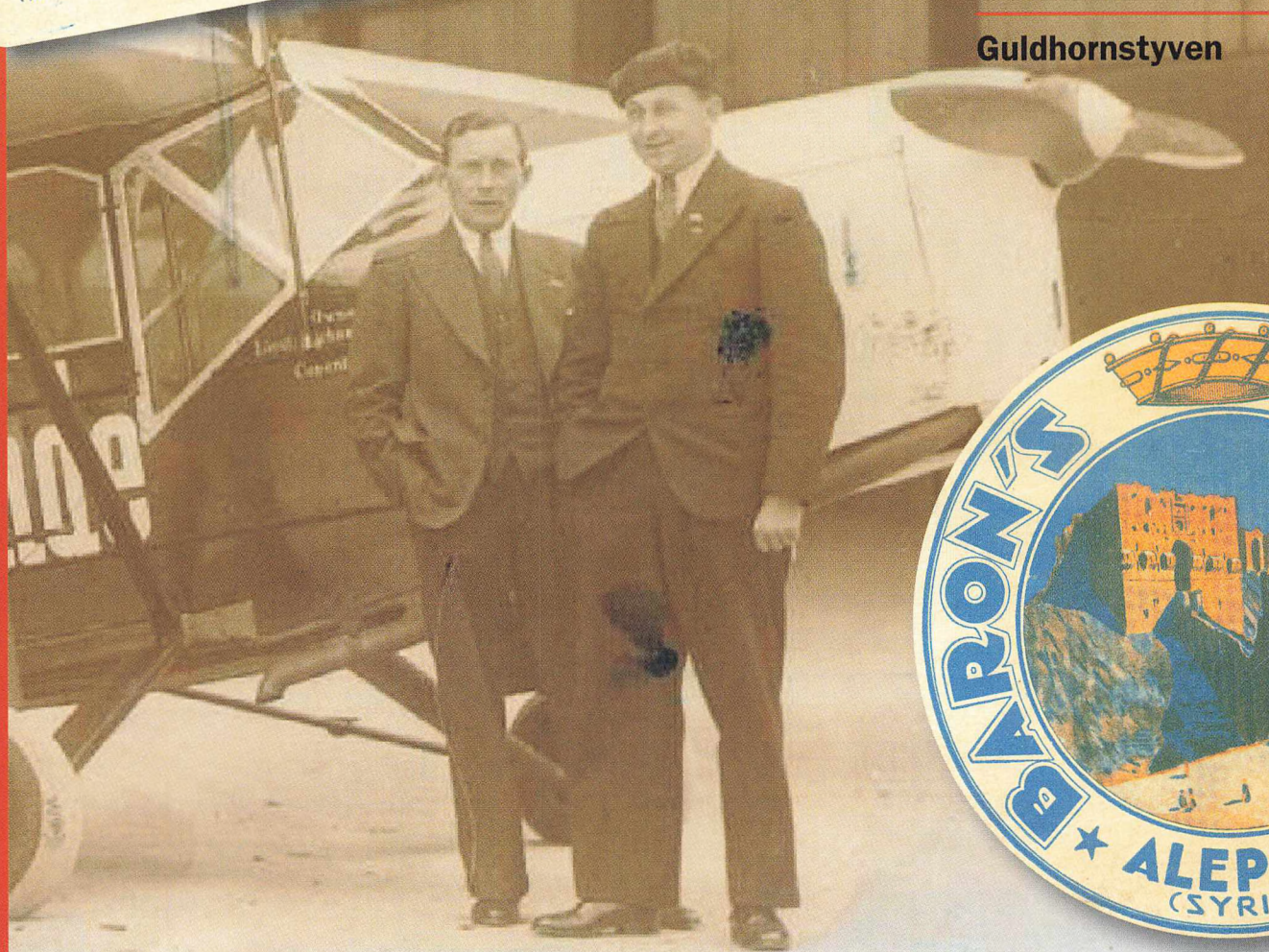

Officerer og
gentlemen

Australiens
flyveren

Det kriminelle
Kronborg

Guldhornstyven

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for dansk historie

Nr. 1
19. årgang 2002

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Lay-out: Kristin Wiborg

Tryk: Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 3392 3310,
www.sidensaxo.dk

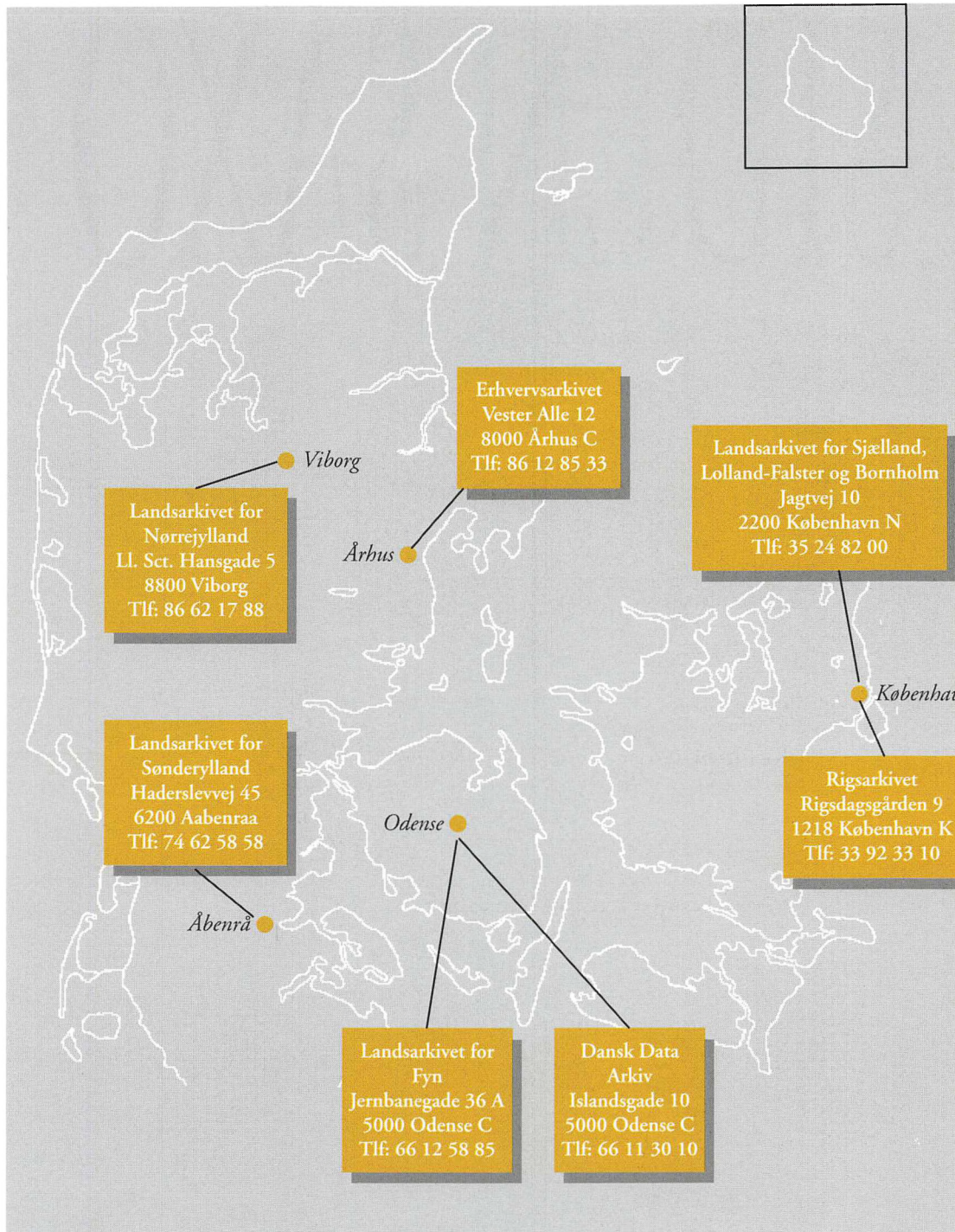
Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 2002 kr. 160.
Løssalg pr. nr. ved for-
sendelse kr. 60.
Udlandsabonnement
årgang 2002: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem
flytning meddeles.

Siden Saxo udkommer 4
gange årligt og udgives med
støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter

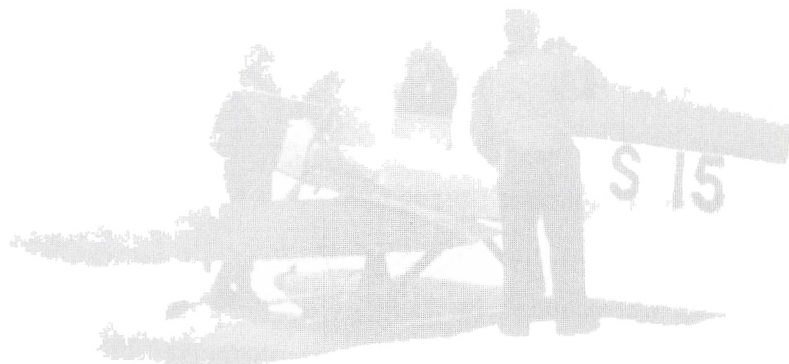
© Copyright:
Siden Saxo 2002

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I statens arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

HERRETUR!

Det er lidt af et „drenge nummer“ vi har fået sat sammen denne gang. Trine Elkjær fra Den Gamle By er ene høne i kurven med den lille artikel om købstadsborgernes landbrug.

Men ellers går det løs med den ene herreartikel efter den anden: Jesper Boysen fra Søllerød Byarkiv bringer os til Australien tur-retur i bedste Tintin-stil sammen med 1930'ernes danske flyveres Michael Hansen, der med mandsmod og halvdårlige landkort fik sit lille Desoutter Mark II frelst igennem The London – Melbourne Race. Ovenikøbet til en syvendeplads.

Er man mere til 1700-tals kavalerer i uniform, er museumsinspektør på Orlogsmuseet Jakob Seerup leveringsdygtig. I artiklen „Officerer og gentlemen“ beretter han om livet på Søkadetakademiet, hvor målstæningen var, at eleverne efter endt uddannelse både skulle kunne begå sig på et skibsdæk og et dansegulv. Uddannelsen sigtede på at skabe alsidigt uddannede – og dannede – officerer, og netop for ca. 200 år siden oplevede den en voldsom søgning i kølvandet efter „Slaget på Reden“.

Anders Bloksgaard beskriver et mørkt – og ikke helt behageligt - kapitel af det gamle Kronborgs historie; fæstningen, hvor nogle af 1700-tallets værste kriminelle sad „i slaveriet“.

Vi er også på den forkerte side af loven i den næste artikel. For i år er det 200 år siden, at en vis Niels Heidenreich listede ind i det Kongelige Kunst-kammer og stjal to nationale klenodier – som bagefter røg i smeltgryden hjemme i køkkenet. Hvem var denne Heidenreich egentlig? Hvad havde han lavet før sin karriere som guldhornstyv – og hvad blev der siden af ham? Det kan arkivalierne også fortælle om, og historikeren Christian Larsen har set på den gamle sag.

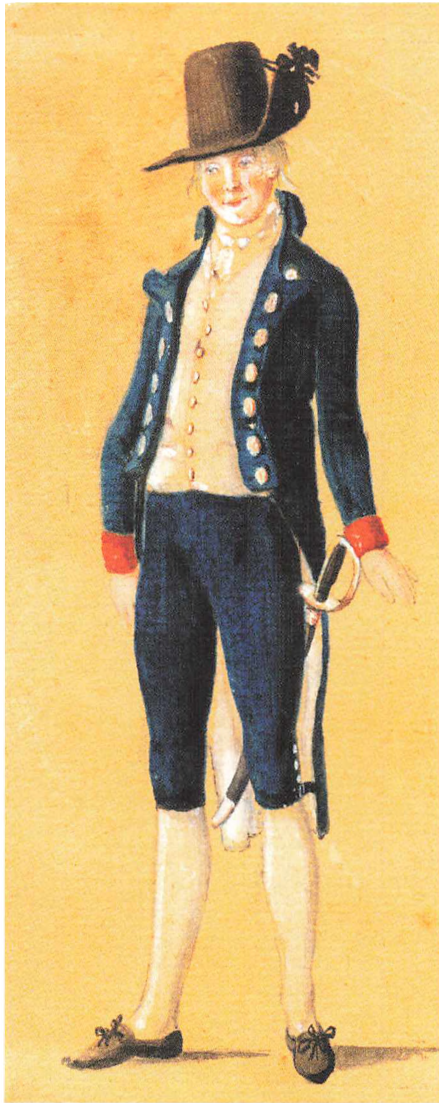
Der er også drama over nummerets sidste artikel. For at komme i folke-munde behøver man jo hverken at være kriminel eller guldhornstyv. Og andre end søkadetter og flyerhelte kan øve store bedrifter. En helt almindelig lods kan også være en helt, som Hans Johansen Stage, der i 1839 reddede en gruppe sandgravere fra at omkomme af kulde i en indefrosset båd. Men hvordan skal man tolke den iver, som den modige lods bagefter udfoldede for at få en medalje – og ikke mindst at få lov til at bære den? Det har etnologistuderende Søren Møller Christensen et bud på.

Charlotte S. H. Jensen, redaktør

INDHOLD

Officer og gentlemen	2
<i>af Jakob Seerup</i>	
Australiensflyveren	
Michael Hansen	11
<i>af Jesper Boysen</i>	
Siden sidst	20
Bognyt	24
Købstadsfolk og bønder ...	25
<i>af Trine Loch Elkjær</i>	
Det kriminelle	
Kronborg	28
<i>af Anders Bloksgaard</i>	
Manden bag	
guldhornstyveriet	37
<i>af Christian Larsen</i>	
En retsindig og ordentlig	
Mand i sit hele Forhold ...	42
<i>af Søren Møller Christensen</i>	

Officerer OG GENTLEMEN

Søkadet i uniform, 1795. Et af de ganske få samtidige billeder af søkadetterne. Uniformen var enkel og i tidens smag; sort kokarde i hatten, blå uniform med røde opslag og en kort kadetsabel. (Orlogsmuseet)

1700-tallets søkadetterne skulle lære tegnekunst, navigation, fægtning og meget andet, før de fik deres udnævnelse til officerer i den danske konges flåde. De skulle først være „hele mennesker“. Eller, som englænderne kalder det – *an officer and a gentleman*.

AF JAKOB SEERUP

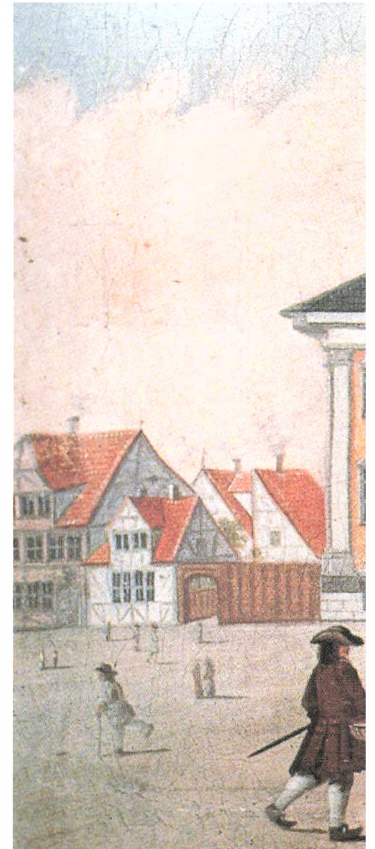
Søkadetakademiet blev oprettet i 1701 efter fransk forbillede. Institutionen lever i dag videre under navnet Søofficersskolen. Skolen, der ligger på Holmen, er med sine 300 år Danmarks næstældste højere læreanstalt efter Københavns Universitet. I 1700-tallet skilte akademiet sig ved sit høje tekniske og videnskabelige niveau ud fra Universitetet, der på det tidspunkt nærmest var reduceret til en præskole for den danske folkekirke.

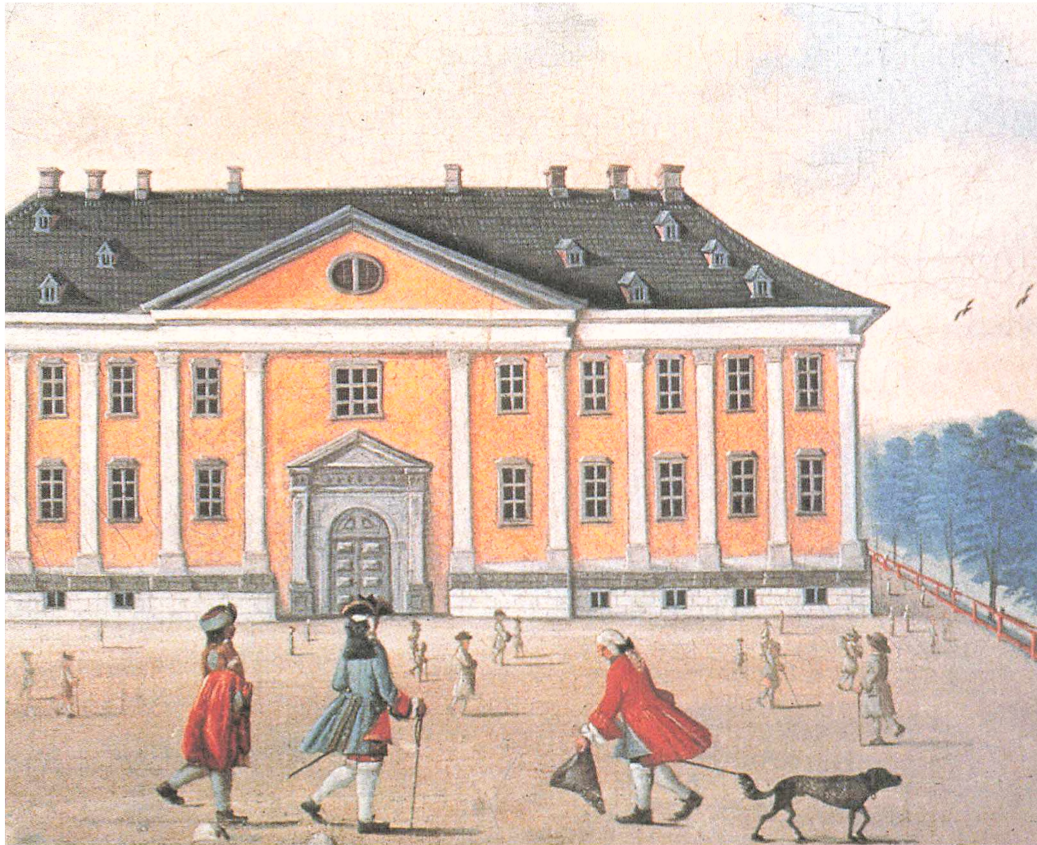
Tegneundervisning på akademiet

I 1700-tallet optog tegneundervisningen en væsentlig del af søkadetuddannelsen. De unge kadetter brugte mange timer på under kyndig vejledning at kopiere datidens populære kobberstik. Kadetternes tegninger blev ikke kun tegnet for deres æstetiske og kunstneriske værdi. De er også en nøgle til at forstå oplysningstidens ideal om den ideelle søofficer.

At man lagde stor vægt på tegning ved uddannelsen af søkadetterne havde sin naturlige forklaring. I forbindelse med kortlægningen af de danske farvande spillede tegning af landtoninger en betydelig rolle. Især i 1700-tallets sidste halvdel blev opmåling af farvandene særlig højt prioriteret. Derfor skal tegneundervisningen også ses i sammenhæng med de øvrige fag på akademiet, særlig navigation og matematik.

De skiftende lærere i tegnekunst ved akademiet i oplysningstiden underviste kadetterne i kunstneriske færdigheder. Disse færdigheder var en integreret del af det dannelsesideal, der herskede på skolen og i samfundet generelt. Oplyste og velstå-

Sø- og Landkadetakademiets bygning malet i 1746 af Rach og Eegberg. Bygningen huser i dag Østre Landsret. Her er gengivet facaden mod det nuværende Fredericiagade. Dengang hed gaden „Cadettegaden“.
(Nationalmuseet)

ende mennesker dyrkede ikke blot tegnekunsten som et tidsfordriv. Tegnslærerne var selv en del af det kunstneriske miljø, som kadetterne på denne måde lærte at kende og påskønne.

Desuden var det en stor fordel for kadetter og søofficerer at kunne beherske tegnekunsten. Det var en praktisk færdighed som også blev anvendt i flere andre fag på akademiet. Og de mange tegninger, som danske søofficerer har efterladt sig, bidrager i høj grad til at gøre oplysningstiden nærværende på tværs af århundrederne.

På Rigsarkivet opbevares i dag 35 bind med kadetternes frihåndstegninger. De dækker perioden 1749-1794. Efter dette årstal hørte man øjensynligt op med at indbinde tegningerne, og dette er muligvis årsagen til, at senere tegninger ikke er bevaret på Rigsarkivet. I museer og i privat eje findes dog enkelte eksemplarer, der er tegnet efter 1794. Det indikerer, at tegneundervisningen tabte status omkring år 1800. Oplysningstidens dannelsesideal, der havde indbefattet en bredere opfattelse af kunstens nytte, ophørte ved indgangen til det 19. århundrede. I stedet koncentrerede man sig nu om de mere praktisk anvendelige tegninger af landtoninger, som blev indbundet og er bevaret på Rigsarkivet fra 1797.

Håndskrevne lærebøger

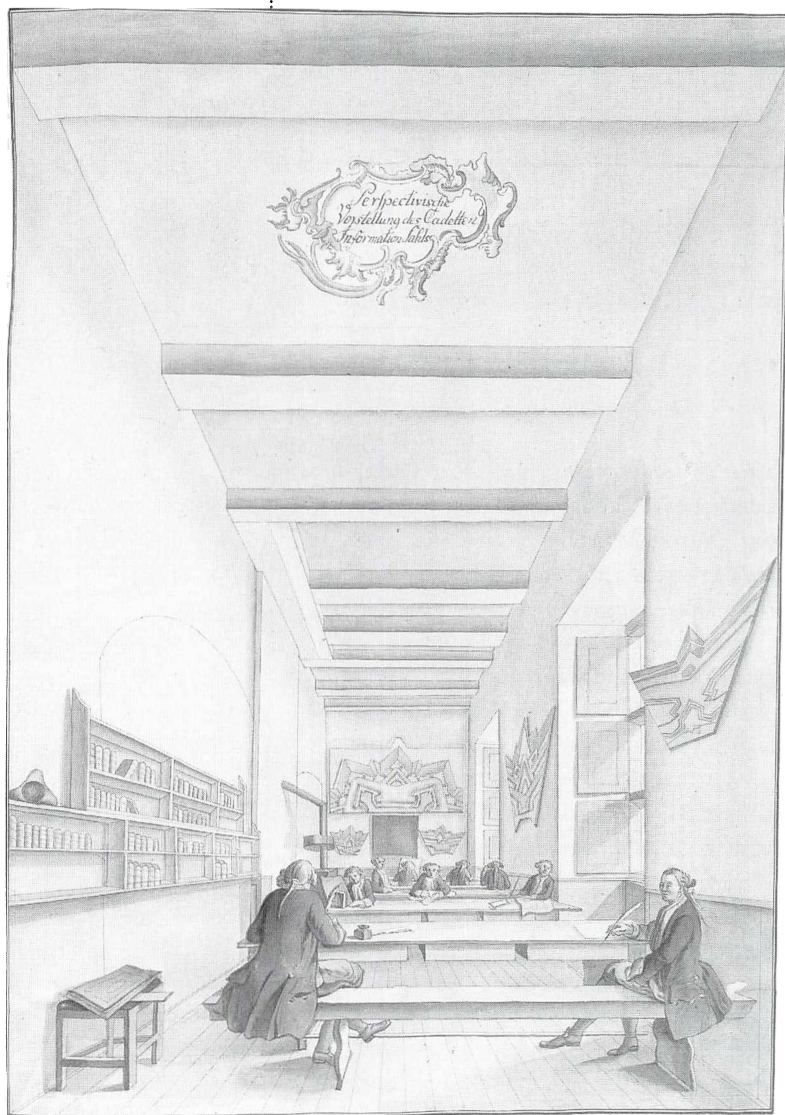
Søkadetterne måtte bruge mange timer på at skrive deres egne lærebøger i matematik, navigation og artilleri. Især de overdådigt illustrerede artilleribøger virker imponerende i dag. Når kadetterne havde lært deres stof, måtte de skrive det hele ind i store hæfter. Disse håndskrevne lærebøger med deres nøjagtige illustrationer

Dette sjældne indblik i kadetternes dagligdag forestiller desværre ikke søkadetter. De unge herrer i røde kjoler er landkadetter ved deres tegnarbejde. Tegningen fra 1762 kunne dog lige så godt have forestillet søkadetterne. Tegne- og afskrivningsarbejde fyldte meget i kadetuddannelsen.

blev ofte indbundet i noget af tidens ypperste boghåndværk. De håndskrevne lærebøger kan betragtes som en slags svendestykker, og kadetterne fik lov at beholde dem, når de havde bestået deres eksaminer.

Det var dog sådan, at de af kadetterne, der kom fra bedre kår, ofte betalte sig fra besværet med det langsommelige tegne- og skrivearbejde. Akademiets ledelse forsøgte ved forskellige lejligheder at komme dette uvæsen til livs, men det var ikke let. Især fordi de mindre rige kadetter lod sig friste af indtægten ved arbejdet, som de jo alligevel skulle udføre.

Den udstrakte brug af afskrift i undervisningen begrundedes pædagogisk ved, at „det man skrev af i hånden fæstnede sig bedre i hukommelsen“. Men det skal ikke ses som bevidstløs udenadslære. For afskriften kombineredes med en høj grad af fælles mundtlig undervisning. Denne undervisning foregik på den måde, at de ældre kadetter hørte de yngre for eksempel i deres kendskab til navigation. Når den ældre kadet syntes, at den yngre var klar, gik de sammen op til læreren, som så overhørte kadetten i stoffet.

Denne form for undervisning foregreb den „interne undervisning“ der blev udbredt i landets skoler i begyndelsen af 1800-tallet. Ud over at de ældre kadetter på den måde fik repeteret deres stof, var der flere fordele ved den interne undervisning. En lærer kunne undervise en stor gruppe kadetter på samme tid, og stadig holde øje med hver enkelt kadets fremskridt. Det var sundt for kadetterne, at de allerede i undervisningen lærte at føre kommando og vurdere sig selv og andres indsats. Det var en genvej til at blive en god officer.

Den engelske forbindelse

Søkadetakademiet var den første højere læreanstalt i Danmark, hvor der blev undervist i engelsk. Faget fandtes allerede fra 1707, men det var først i 1750, at den første egentlige lærebog udkom. Den var selvfølgelig skrevet af akademiets engelsklærer, C.J. Bertram. Det er interessant, at faget ikke fandtes hverken på universitetet eller andre læreanstalter i landet før 1804, hvor det blev oprettet på universitetet.

Der blev også undervist i fransk på Søkadetakademiet. Det kan ikke overraske i den fransk dominerede oplysningstid. Naturligvis kom der mange tekniske og videnskabelige landvindinger fra Frankrig til Danmark i perioden, men Newtons og dampmaskinens hjemland bød absolut også på spændende muligheder for de danske søofficerer. Disse nyskabelser nåede både den danske flåde og det danske erhvervsliv i det hele taget i oplysningstiden. En væsentlig forudsætning var

de danske søofficerers spionagerejser til England, der foregik temmelig systematisk i perioden. Men for at kunne gennemføre sådanne rejser var sprogkendskab en nødvendighed.

Kendskabet til engelsk banede også vejen for andet end teknisk spionage. Blandt lærerne på Søkadetakademiet finder man blandt andet navigationsinformatoren C.C. Lous, der var den første, der oversatte Miltons „Det Tabte Paradis“ til dansk. Han var i øvrigt nære venner med Søroprofessoren J.S. Sneedorff, der er en helt central skikkelse i den danske oplysningstid. Sådantilnærmede kunst og kultur sig teknik og videnskab.

Dermed er vi tilbage ved søkadetternes tegnebøger på Rigsarkivet. Tegneundervisningen forberedte jo kadetterne på blandt andet at kunne udføre nøjagtige spiontegninger af nye indretninger i England og Frankrig. Undervisningen i sprog og tegning er blot to af flere eksempler på den sammensmeltning mellem det praktiske og det kunstneriske, der karakteriserede oplysningstiden.

Oplysningstidens søkadetter gennemgik en alsidig uddannelse. Når de modtog deres udnævnelse til officerer beherskede de fremmedsprog, de dansede, fægtede, tegnede og havde indgående kendskab til tekniske og videnskabelige spørgsmål. Det var med andre ord „hele mennesker“, sande repræsentanter for oplysningstidens dannelsesideal, der førte kommandoen om bord på den danske konges orlogsskibe i 1700-tallet.

L'ES CARESSER REÇUVOQUES

Kristendom og kanoner

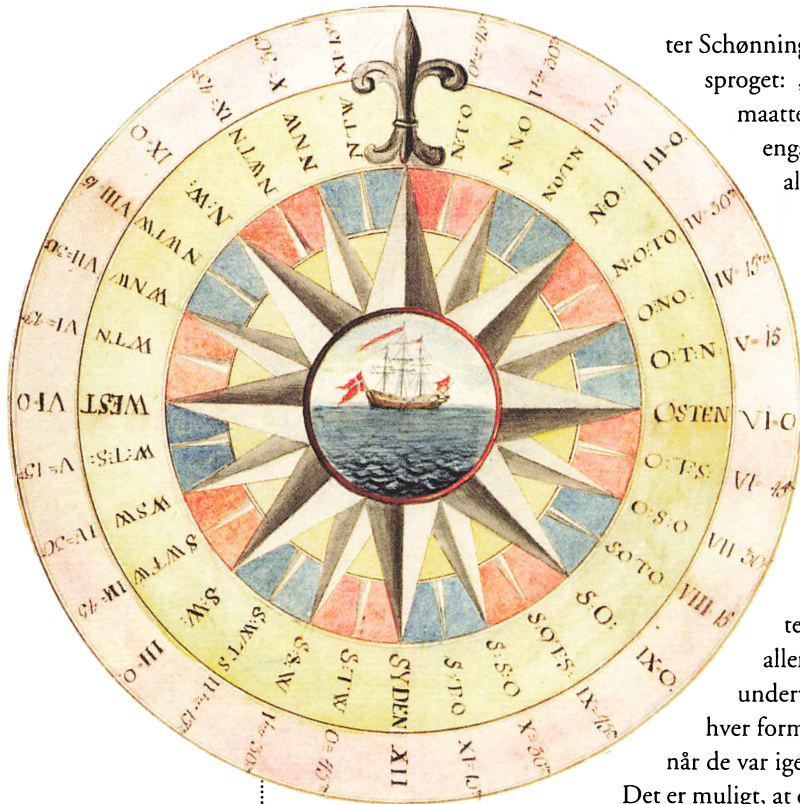
Danmark var i oplysningstiden et kristent land. Den danske konge var dengang som nu overhoved for den danske lutherske kirke. Søkadetterne blev uddannet til at blive kongens officerer, og det forudsattes, at de var kristne. Enkelte grupper af jøder og reformerte blev tolereret i hovedstaden og få udvalgte provinsbyer, men ellers var spørgsmålet om religion og tro slet ikke til debat.

En dansk søofficer skulle overholde de regler, der gjaldt om bord på kongens skibe. Disse regler kunne læses i *Sø-Krigs-Articels Brevet*. I Tit. LIII. „Om Skik og Orden“ stod der i § 531, at ethvert menneske skyldte sin „Skaber og Herre, all Ære og Hæder, og hans Guddommelige Villie all Hørighed og Lydighed, om ellers det, som foretages, skal nyde Hans Velsignelse...“. Hvis nogen vanærede eller foragtede Gud, var straffen kontant: „da skal Tungen hannem levende af hans Mund udkæres, og saa hans Hoved afslaes med Øxe.“ Ingen måtte heller forsømme gudstjenesten morgen og aften, med mindre man var syg eller var kommanderet til at være et andet sted. Disse fyndige ord afstak rammerne for den religiøse virkelighed, som søkadetterne blev opdraget i.

Hver morgen og eftermiddag holdtes der bøn på akademiet, som alle kadetterne havde pligt til at overvære. Da sø- og landkadetterne delte hus i Bredgade, og landkadetterne blev undervist på tysk, var bønnen derfor skiftevis på dansk og tysk. København var i det 18. århundrede en tosproget by, og hovedparten af søkadetterne har sandsynligvis forstået tysk lige så godt som dansk. I søkadetten Pe-

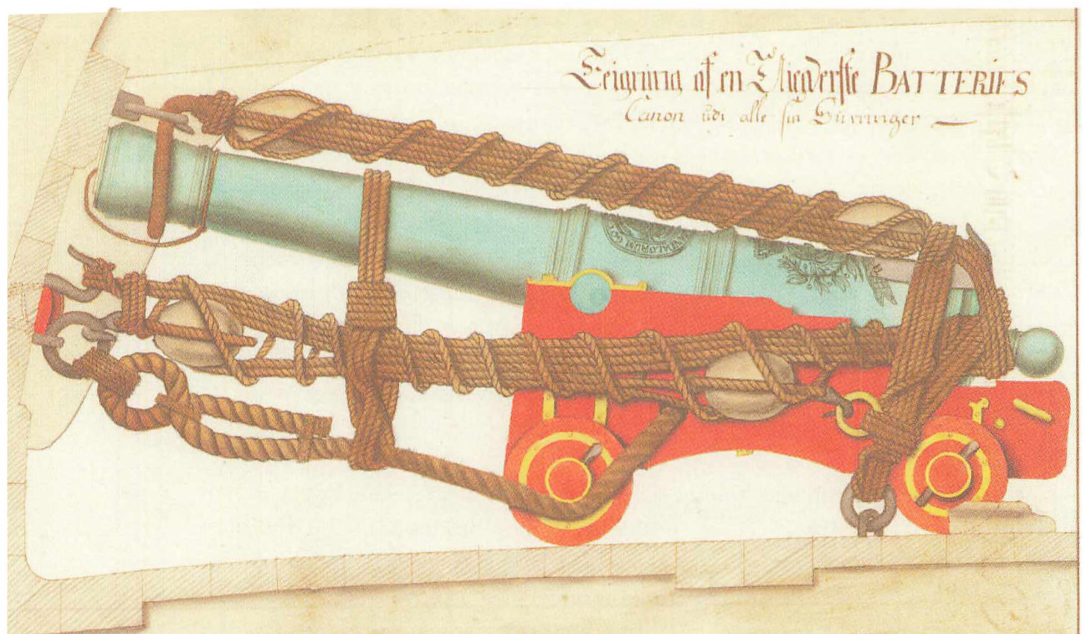
Franske modeluner trængte sig på i oplysningstidens København. Den senere kommandørkaptajn Jens Reiersen kopierede gerne de nye franske maleres sødmefyldte motiver i tegnetimerne. Elegance og god smag var i højsædet.

(Orlogsmuseet)

Kompasrose. Denne kompasrose findes i en håndskrevet lærebog i navigation fra Søkadetakademiet. Det internationale motiv findes i talrige variationer i søkadetternes lærebøger. (Orlogsmuseet)

Søkadetternes artilleritegninger skulle være let forståelige og frem for alt vise artilleriet i sammenhæng med skibene. Et godt eksempel er denne kanon i alle sine surringer. Det var af yderste vigtighed, at kanonerne ikke rev sig løs i hårdt vejr. (Orlogsmuseet)

ter Schønnings dagbog omtales bønner i hvert fald uden klager over sproget: „Bønner som blev holdt Aften og Morgen og ingen maatte forsømme, blev holdt for Land og Søe Cadetterne paa engang med en Dør som aabnedes imellem deres Sale, og alternerede med Tydsk og Dansk Bøn. Studenten skulle egentlig holde samme eller læse Bønner, men han havde givet en Degn dertil af Land Cadetterne“. Den omtalte „student“ var sandsynligvis akademiets informator i kristendom, der på denne måde slap for en smule arbejde.

Kristendomsinformatoren på akademiet havde til opgave at forberede de yngste kadetter til deres konfirmation ved at gennemgå Luthers Katekismus. En forordning af 1736 bestemte nemlig, at alle danske børn skulle konfirmeres. Undervisningen foregik som en gennemgang af en lang række spørgsmål, som skulle besvares ud fra Erik Pontoppidans katekismeforklaring fra 1737. Også de ældre kadetter, der allerede var konfirmeret skulle i et stykke tid følge denne undervisning. Timerne i kristendom og artilleri lå samtidigt hver formiddag, sådan at kadetterne kunne gå videre til artilleri, når de var igennem kristendomsundervisningen.

Det er muligt, at det stærkt pietistiske åndsklima, der herskede på Christian 6.s tid, var baggrunden for at man opprioriterede kristendom i forhold til artilleri, som ellers var et vigtigt fag. Men også i Frederik 5.s mildere regeringsperiode efter 1746 blev artilleriet udskudt til fordel for kristendommen. I øvrigt var der en række ligheder mellem indretningen af Søkadetakademiet og tyske pietistiske skoler, men det kan ikke godtgøres, om det var et resultat af direkte indflydelse eller påvirkning fra pietistiske kræfter.

I perioder var det også kristendomsinformatoren, der underviste i regning og skrivning. Det afspejlede det forhold, der generelt gjaldt i Danmark i det 18. århundrede, at præster og degne tog sig af grunduddannelsen. Nogle af dem havde også kundskaber, der rakte ud over regning, skrivning og deres fadervor. Et eksempel på en kundskabsrig teolog var Andreas Sparre Dellgast. Han underviste i perioden 1754-1761 i kristendom på Søkadetakademiet. Fra 1759 var han også lærer i fransk, og sprogkundskaberne brugte han, da han i den samme periode oversatte et væsentligt fransk værk om natur- og statsretten. Også Dellgasts virke peger i retning af en pietistisk strømning på Søkadetakademiet, idet netop læren om naturretten i Danmark er kædet sammen med pietismen.

Oplysningstiden forbindes ofte med et brud med autoriteterne. Især religionen stod for skud hos de franske oplysningsskribenter. Men i Danmark fandt intet brud med Kirken sted i oplysningstiden. Derimod tyder flere ting på en pietistisk indflydelse på Søkadetakademiet, der tværtimod styrkede religionens rolle. Som det fremgik af Søkrigsartiklerne, var der bestemt heller ikke plads til et brud med religionen inden for Søetatens rammer. Tværtimod blev kadetterne i hele perioden gennem undervisningen forberedt til konfirmationen i etatens egen sognekirke Holmens Kirke og opdraget til at blive gode kristne.

Dagligt liv på Søkadetakademiet

Nu er nogle af fagene på Søkadetakademiet i de foregående afsnit blevet præsenteret. I det følgende skal vi se, hvordan undervisningen forløb i det daglige. Rigsarkivet gemmer en række journalbøger for akademiet, hvori der blandt andet står, hvilke timer, der blev undervist i hver dag. Ud fra journalerne er det muligt at rekonstruere skemaet som det så ud i midten af 1700-tallet.

Peter Schiønning 1732-1813, kadet fra 1746 til 1755. Den dygtige, fremadstræbende søofficer førte dagbog hele livet - også i sin kadettid. Hans efterladte papirer findes på Det Kongelige Biblioteks Håndskriftssamling og udgør en særdeles god kilde til det daglige liv på akademiet. (Frederiksborgmuseet)

Kl.	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
08.00 – 10.00	Tegning	Kristendom/ Artilleri	Tegning	Kristendom/ Artilleri	Tegning	Kristendom/ Artilleri
10.00 – 12.00	Regning/ Skrivning/ Navigation	Regning/ Skrivning/ Navigation	Regning/ Skrivning/ Navigation	Regning/ Skrivning/ Navigation	Regning/ Skrivning/ Navigation	Regning/ Skrivning/ Navigation
12.00 – 14.00	Fri	Fri	Fri	Fri	Fri	Fri
14.00 – 16.00	Sprog/ Fægtning	Geografi/ Dans	Geografi/ Fægtning	Geografi/ Dans	Sprog/ Fægtning	Geografi/ Dans
16.00 – 18.00	Regning/ Skrivning/ Sprog	Regning/ Skrivning/	Regning/ Skrivning/ Sprog	Regning/ Skrivning/ Historie	Regning/ Skrivning/ Skrivning	Regning/ Skrivning/

Titelblad til søkadetternes lærebog i engelsk. Den britiske muse står ved et skønsomt udvalg af den engelske litteratur i oplysningstiden og signalerer på den måde litterær kvalitet. På bogryggene skimtes blandt andre Papes, Miltons og Shakespeares navne. Der reklameres for accentueringen af ord, hvilket understreger udtalens vigtighed. Søkadetterne lærte ikke „døde“ sprog som latin og græsk. Deres kundskaber skulle anvendes praktisk i en international sammenhæng.

THE ROYAL ENGLISH-DANISH GRAMMAR

- eller
 Grundig Anvisning til det Engelske Sprogs
 Kundskab: hvorledes samme paa en
 læt og vis Maade
 skal læses, tales, skrives og fiendes,
 i III TOMER,
 bestaaende af

1. En fuldstændig Engelsk GRAMMATICA,
2. En grundig Anvisning af læse og tale det Engelske Sprog,
3. Et Begreb om det Engelske Sprog og dets Literature.

Til Danske og Norske Læserees Nytte fremsat
 af CARL BERTRAM, Philolog.

De Engelske Ord ere overalt accentuerede; hvilket ikke findes i nogen anden Grammatica.

FORBENHJERN,
 Trykt paa AUCTORIS Beføling 1753.
 af A. H. G. og L. H. L.

Efter morgenbønnen gik kadetterne til deres informationsal. Her ventede der et par timer enten med tegning, artilleri eller kristendom. Derefter var der timer med enten regning eller navigation. Fælles for disse to timer var, at de var niveaudelt. De yngste skulle igennem deres kristendom, før de fik lov til at begynde med artilleriet. Kadetterne kunne heller ikke springe lige ud i den komplicerede undervisning i navigation, før de havde lært de grundlæggende færdigheder i regning og skrivning.

Middagspausen var fra 12 til 14. De fleste kadetter spiste sammen med landkadetterne i akademiets spisesal. Enkelte fik måske lov til at gå hjem til deres familie og spiste til middag der. Klokken to var alle tilbage på skolen. Skemaet stod nu på forskellige fag. Det var sprogfagene og geografi og historie. Danse- og fægteundervisningen foregik også om eftermiddagen. Sidst på eftermiddagen var

der mere regne- og skriveundervisning for de små kadetter. En del kadetter og kadetunderofficerer var også beskæftiget med eksercits i eftermiddagstimerne. Eksercitsen foregik for det meste udendørs i akademiets gård, men om vinteren kunne den godt foregå indendørs på kadetunderofficerens eget kammer.

Sidst på eftermiddagen samledes alle kadetterne igen på den store sal og hørte bønnen blive læst op. Kadetterne kunne herefter gå til deres kamre, hvor de blandt andet kunne fordrive tiden med at renskrive deres håndskrevne lærebøger. Men der var også andet at tage sig til, hvilket skal ses af det følgende.

Holbergskuespil og natligt slid ved stearinlysets skær

Om vinteren 1747-48 spillede de unge søkadetter Holbergskuespil for hinanden på et loftsværelse på Søkadetakademiet. Dette amatørteater spillede lørdag aftener og var kun til ære for de øvrige kadetter, idet „Ingen fremmede fra Byen fik Tilladelse at komme ind“. Man morede sig og tog det ikke så tungt, at også kvinderoletterne måtte spilles af mandlige kadetter iført fruentimmerklæder. Denne lille detalje, som den ivrige teatergænger og søkadet Peter Schiønning noterede i sin dagbog, giver et indblik i, at det daglige liv på Søkadetakademiet kunne forme sig ganske muntert. Oplysningstiden var en periode, hvor dansk teater vandt stor popularitet – ikke mindst takket være Ludvig Holbergs indsats som skuespilforfatter. Noget sådant gik naturligvis ikke hen over hovedet på søkadetterne.

Selvom skuespillet ikke var en direkte del af kadetternes uddannelse, nævnes fænomenet på denne plads, fordi det er et eksempel på, hvordan de blev socialiseret både i spøg og alvor. De vordende admiraler og kommandører lærte tidligt hinanden at kende, da de både spillede teater sammen og stod på det samme skibsdæk om bord på kadetfregatten. Selvom det er svært at sætte ord på netop dette aspekt af Søkadetakademiets betydning, er det vigtigt at understrege, hvordan det danske søofficerskorps på godt og ondt blev sammentømret gennem disse fælles erfaringer.

Som sagt var det både på godt og ondt, at kadetterne lærte hinanden at kende. Sammenholdet imellem dem kunne til tider udarte til klikedannelser, hvor ganske hårde midler blev taget i brug. I Peter Schiønning's dagbog kan man læse om „De otte Allierede“, som var en gruppe af søkadetter, som Schiønning hørte til. De otte kadetter holdt sammen i tykt og tyndt, og hvis der var andre kadetter, der fornærmede en af dem, tog de samlet hævn over vedkommende. Gruppen kaldte sig også for „Falderebskollegiet“. Det kaldte de sig, fordi de „stod på faldereb“ for den, som havde forurettet en af dem. Det ville sige, at de i mørket ventede på, at vedkommende kom tilbage til akademiet for eksempel efter aftensang i Holmens Kirke. Når han så kom, overfaldt de ham alle otte. Schiønning skriver, at de alle var „haandfaste og stærke“, og i et eksempel blev en fjende slået til blods med en stor nøgle.

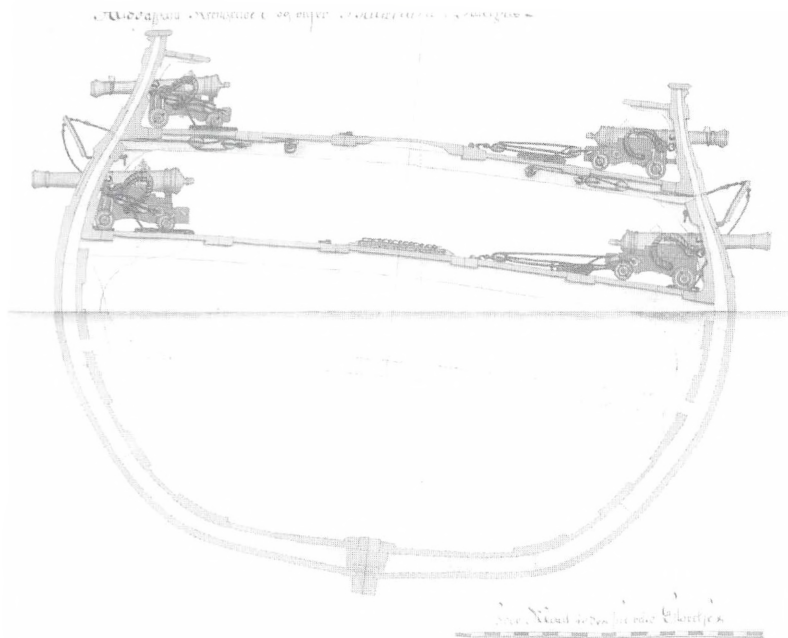
Det meste af tiden på akademiet gik imidlertid med anderledes alvorligt slid. Den unge uformuende søkadet F.M. Krabbe oplevede et stærkt personligt pres for at følge med i undervisningen, så han kunne avancere hurtigst muligt. I sine erindringer, som han skrev i 1791, fortæller han blandt andet om sin tid på Søkadet-akademiet i 1740'erne:

„To timer daglig blev stedse anvendt paa Akademiet til Undervisning i Hovedvidenskaberne, og heraf benyttede jeg mig det bedste jeg kunde i Vintermaanederne. Og for at kunne gøre god Fremgang i disse Lærdomme, brugte jeg ofte Natten til Hjælp, for at indføre i Bøger, hvad jeg om Dagen havde lært. Den Vanskelighed, som derved opstod, at en Kadetunderofficer hver Aften gik omkring paa alle Kadetkamrene, for at se om Ild og Lys var slukket Kl. 10, blev hævet ved det af mig og nogle andre af mine Kammerater spillede Puds, at tænde Lys igen saa snart alt var stille og roligt“.

Krabbe sad i kertelysets skær og stred sig frem til en placering blandt de dygtigste kadetter. Han kom fra beskedne kår, så det var en alvorlig sag for ham og an-

De flotteste arkiver

Blandt de mange støvede pakker i Rigsarkivets gemmer, er der meget andet end blot regnskaber og breve. Enkelte protokoller gemmer et overraskende kunstnerisk indhold. Et eksempel er de bevarede bind med de danske søkadeters kunsttegninger fra 1700-tallet. De fine bind med kadetternes tegninger blev afleveret til kongen som en nytårsgave hvert år. Ikke blot indholdet er kunstnerisk og specielt, indbindingen repræsenterer det ypperste, dansk bogbinderkunst kunne præstere i samtiden. I de øvrige protokoller kan man blandt andet finde bedømmelser og straffe – hvis slægtsforskere skulle have søofficerer i familien, er her nøglen til, om deres forfædre har været uartige!

Tegning af middelpantet af et 70-kanoners skib krængende 6 grader. Illustration fra Søkadets håndskrevne lærebog i artilleri. Også i dag virker tegningerne pædagogisk og bidrager til vores forståelse af de store sejlskibe og deres funktion. (Orlogsmuseet).

Mere om kadetterne?

Er man blevet tændt på kadetternes historie har Jakob Seerup netop udgivet en lille bog om sagen. „Søkadet-akademiet i Oplysningstiden“ koster 150 kr. og kan købes på museets hjemmeside: www.orlogsmuseet.dk

dre søkadetter i en lignende situation at udnytte den mulighed for social opstigning, som uddannelsen gjorde mulig.

Det daglige liv på akademiet må således siges at have været en balancegang mellem spøg og alvor. Kadetterne havde en række fælles vilkår på akademiet, og de havde ikke blot uddannelsen tilfælles. De havde også et fælles mål, nemlig at blive søofficerer med rigtig uniform og felttegn i kården. Næde de først det mål, var de sikret en social status, som kun få mennesker i oplysningstidens standsopdelte samfund kunne drømme om. Men det var ikke kun den status og rigdom, der drev kadetterne frem. Drengedrømmene om ærefuld kamp til søs og sammenhold med standsfællerne både i fred og i fare, har naturligvis også spillet en væsentlig rolle.

Jakob Seerup er museumsinspektør på Orlogsmuseet

Kadetterne lærte naturligvis også at tegne kort. På den måde fik de udvidet kendskabet til geografi, men fik også en kunnen, der senere satte dem i stand til at udarbejde deres egne kort.

Michael Hansen og Daniel Jensen fotograferet foran Desoutteren på flyvepladsen i Mildenhall nord for London kort før starten gik for England – Australia Air Race den 20 oktober 1934. (Foto: Byhistorisk Arkiv – Søllerød Museum)

Den 9. december 1934 var der trængsel i København. Det var imidlertid ikke juleudstillingerne på Strøget, der trak folk af huse. Det var modtagelsen af af de modige Australiensflyvere!

AF JESPER BOYSEN

Allerede omkring middagstid begyndte folk at strømme til Rådhuspladsen, hvis de da ikke havde taget turen helt ud til Kastrup for at være sikre på at få et glimt af de to helte. Sidst på eftermiddagen rullede så den store kortege af lufthavnens automobiler ind på Rådhuspladsen. På bagsædet af den åbne Talbot-limousine sad de to flyverhelte: piloten Michael Hansen og mekanikeren Daniel Jensen med laurbærkranse om halsen. Der blev skubbet og maset og pladsen genlød af de mange hurraråb. Så satte heltene sig op på bilens bagagerum og Hansen og Jensen kunne modtage folkets hyldest.

Flyvning krævede mod

Den store festivitas skyldes Michael Hansens enestående præstation i det, der senere er blevet kaldt århundredes flyvekoneurrence: The London – Melbourne Air Race.

Michael Hansen klarede turen på 129 timer 47 minutter og 45 sekunder. Det rakte til en syvende plads. Men det var ikke så meget placeringen, der vakte opmærksomhed. Det var mere, at Michael Hansen havde fløjet helt til Australien og oven i købet var kommet helskindet hjem. Adskillige af de medvirkede maskiner, der blev

Adgangskort til Mildenhall Aerodrome udstedt til Michael Hansen

Michael Hansen blev udnævnt til militærflyver i Hærens Flyverkorps i 1927.

(Foto: Byhistorisk Arkiv – Søllerød Museum)

ført af datidens største piloter, kom ud for uheld – en enkelt maskine styrtede ned og besætningen omkom. I 1934 var Australien, efter de fleste menneskers opfattelse, et land, der lå ufatteligt langt væk. At det kunne lade sig gøre at nå der til ved flyvning i et lille fly med kun én motor – det var noget af bedrift.

1930'erne var flyvning ikke noget, der var almindelige mennesker beskåret. Mange var stadig af den opfattelse, at det krævede mere end almindeligt mod at sætte sig op i en flyvemaskine.

Michael Hansen har i forordet til en af sine erindringsbøger forsøgt at beskrive stemningen: „Kommende generationer vil sikkert ryste på hovedet og smile hvis de hører om en flyvers tanker og oplevelser[...]men for vor generation er flyvning ikke blevet mere almindelig, end den for de fleste er omgivet med et eventyrets skær, og for os professionelle flyvere er flyvning ikke blevet mere hverdagsagtig, end at også vi føler eventyret og sporten, som flyvningen – heldigvis – endnu rummer.“

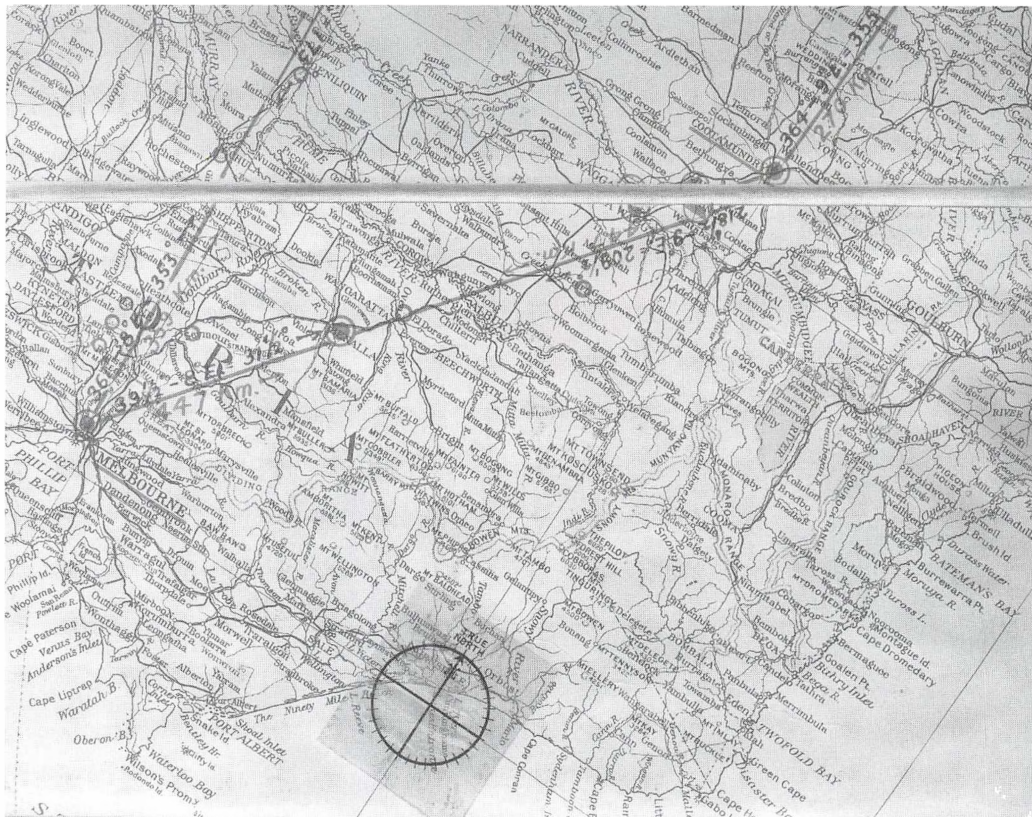
Opvækst og uddannelse

Michael Hansen blev født i 1903 på Vesterbro i København. I 1916 flyttede familien til Slagelse, hvor han gik i skole. Efter endt skolegang blev han uddannet radiotelegrafist og sejlede i 1921 – 1924 på langfart, blandt andet for Ø.K. Inden han var fyldt 20 år, havde Michael besejlet alle de syv have og besøgt de fem kontinenter. I 1925 startede han som værnepligtig i marinen og fungerede en del af tiden som signalgast på undervandsbåden *Rota*.

I forbindelse med sine ophold på flådestationen på Holmen i København kom han i forbindelse med marinens flyvevæsen. Interessen for flyvning havde Michael haft fra han var dreng og da kravene til datidens piloter svarede til kravene til ubådsmandskab, besluttede han sig for at prøve at komme til at flyve.

All deltagerne i London – Melbourne Air Race var udstyret med detaljerede kort. Navigationen foregik ved hjælp af kompas og simple navigationsinstrumenter. Når vejret tillod det navigerede man efter byer, veje jernbaner osv.

Michael Hansens maskine som han købte af Det Danske Luftfartsselskab for 7.000 kr. til brug i forbindelse med den legendariske flyvekonkurrence i 1934. Han benyttede tillige flyet på sin flyvning København - Cape Town tur/retur i 1936, hvor han som den første pilot landede et dansk fly på det afrikanske kontinent. I 1939 blev flyet købt af Røde Kors og sendt til Finland som led i den danske hjælp til Finland under vinterkrigen. Her brændte det op under ukendte omstændigheder.

(Foto: Byhistorisk Arkiv – Søllerød Museum)

Han måtte starte forfra som værnepligtig i hæren, fordi der kun var meget begrænsede avanceringsmuligheder som pilot i marinens flyvevæsen. Efter endt værnepligt (for anden gang) og uddannelse på hærens flyveskole blev Michael Hansen militærflyver i 1927. På det tidspunkt kunne man kun være militærflyver i maksimalt to et halvt år, så i 1930 fik han ansættelse som reservepilot i Det Danske Luftfartsvæsen DDL, og fløj bl.a. på ruten København – Hamborg.

I slutningen af 1920'erne og i begyndelsen 1930'erne var luftfarten inde i en rivende udvikling, og der var rige muligheder for at vovehalse og eventyrere kunne foretage opsigtsvækkende rekordforsøg. Omkring 1930 arbejdede Michael Hansen med planerne om en Atlanterhavsflyvning via Island og Grønland. Tankerne om langdistanceflyvninger til fjerne mål blev næret af kollegaen Borveds flyvning fra København til Tokyo allerede i 1926.

The Great Air Race

I 1934 donerede den australske millionær Sir MacPherson Robertson en pris på 15.000 £ og en guldpokal som præmie i en flyvekonkurrence, der skulle gælde distancen London – Melbourne. Anledningen var den australske stat Victorias 100 års jubilæum og et ønske om at fremme luftfarten. Konkurrencen bestod af en ha-

FAKTA

Michael Hansens Desoutter Mark II var tegnet af den hollandske konstruktør Desoutter og produceret på licens i England. Det var udstyret med en Gipsy III motor med 123 hk. og beregnet til en maksimumshastighed på ca. 185 km. i timen. Den maksimale rækkevidde var, efter indsættelsen af en ekstra benzintank ca. 1.200 km.

stighedskonkurrence samt en handicapkonkurrence, der skulle afholdes samtidig.

The London-Melbourne Air Race skulle begynde den 20. oktober med start fra den lille flyveplads Mildenhall uden for London. Over 60 fly fra en række lande var tilmeldt konkurrencen, men kun 21 kom til start. Michael Hansen var den eneste nordiske flyver og deltog i handicapkonkurrencen, hvor man skulle lande ved fem kontrolsteder. Desuden var der stillet en

Efter sin opsigtsvækkende flyvning til Australien udgav Michael Hansen i 1935 sin spændende rejsebeskrivelse på Berlingske Tidendes Forlag.

række flyvepladser til rådighed, hvor deltagerne kunne proviantere og tanke benzin på den 21.010 lange tur, der max. måtte vare 16 døgn.

Forberedelserne

I begyndelsen af maj 1934 hørte Michael Hansen om konkurrencen og besluttede sig for at prøve at komme blandt deltagerne.

Første opgave var at skaffe et passende fly. Gennem Det Danske Luftfartsselskab kendte Michael Hansen til en mindre maskine, en Desoutter Mark II, som DDL havde anskaffet til taxi-flyvning og var utilfreds med. Dels havde maskinen været involveret i en mindre ulykke under en flyvning til Fanø, dels mente både piloter og passagerer, at den var for lille til de lange flyvninger rundt i Danmark! Det lykkedes Michael Hansen at købe maskinen for 7.000 kr. Forhandlingerne førte han fra en telefonboks under foregivende af, at et konsortium havde bemyndiget ham til at byde op til en halv snes tusinde. Pengene til køb af maskinen stammede delvis fra salget af en chokoladebutik i Slagelse, som Michael Hansen havde ejet i en årrække.

Da handlen var i hus gik det løs med en ombygning, så flyet kom til at leve op til konkurrenceledelsens krav til de deltagende maskiner, bl.a. en større benzintank. Dagen før tilmeldingsfristen udløb 1. juni, kunne Michael Hansen afsende sin tilmelding samt fotos og de nødvendige tegninger af maskinen.

Støtte fra Berlingeren

På en tur af denne type, måtte man have en dygtig ledsager og mekaniker. I isvinteren 1928 havde Michael Hansen, under vanskelige forhold besørget postflyvningen mellem en række danske øer, og lært maskinofficiant Daniel Jensen at kende. Daniel Jensen sagde straks ja tak til at deltage. Selvom han ikke selv fungerede som pilot på turen, var han i følge Michael Hansen i lige så høj grad medvirkende til det flotte resultat. Ved flere lejligheder lykkedes det ham at klare en række tekniske vanskeligheder, der kunne have haft fatale konsekvenser.

For at dække de mange omkostninger, der var forbundet med selve flyvningen, eksempelvis

indkøb af olie og benzin, måtte de have en sponsor. Efter forgæves henvendelser til forskellige firmaer, blandt andet dagbladet Politiken, lykkedes det Michael Hansen at indgå en aftale med Berlingske Tidende. Der var tale om ret barske betingelser. Michael Hansen fik tilsagn om støtte på 5.000 kr. Men han forpligtigede sig samtidig til at betale penge tilbage, alt afhængig af hvor langt han nåede. 1000 kr. hvis han nåede til Singapore. 2000 hvis han nåede Allahabad i Indien. 3000 hvis han klarede turen til Bagdad. Hvis han ikke nåede Bagdad, men dog havde fået påmalet Berlingske Tidendes navn på maskinen, skulle han tilbagebetale 4.000 kr.

Overflyvningstilladelser

Berlingske Tidendes redaktør Helge Knudsen var stærkt optaget af flyvningen. Avisen og Michael Hansen fik det optimale journalistiske ud-

bytte af aftalen. Forud for afrejsen til England den 13. oktober, foretog Michael Hansen en række PR-flyvninger bl.a. til Skagen. Den store interesse har sikkert givet anledning til irritation på Politiken, der afslog at sponsere: „[...] Det er en stor personlig indsats De ønsker at gøre, og jeg forstår fuldt ud, hvor betydningsfuld sagen er for Dem, men det journalistiske resultat for bladets vedkommende vil efter vores mening ikke svare til den økonomiske indsats“.

Som led i forberedelserne til turen skulle der skaffes overflyvningstilladelser i en række lande.

Michael Hansen (t.v.) og Daniel Jensen blev hyl-
det som nationalhelte
ved hjemkomsten i de-
cember 1934. Her ses de
to i triumftog på Råd-
huspladsen på vej til Ber-
lingske Tidendes festlo-
kaler. .

(Foto: Byhistorisk Arkiv –
Søllerød Museum)

Gennem udenrigsministeriet lykkedes det at få de fleste tilladelser på plads. Michael Hansen måtte dog acceptere, at de medbragte pistoler og hans fotografiapparat skulle forsegles af myndighederne. Der var dog store problemer med at få lov til at overflyve Tyrkiet. Da tilladelsen endelig blev fremskaffet via det danske gesandtskab i London, kun få dage før starten, viste det sig, at Michael Hansen kun kunne få lov til at flyve over Middelhavet syd for tyrkisk territorialfarvand. „ *En mærkværdig form for overflyvningstilladelse*“, har Michael Hansen senere bemærket.

Turen fra England til Australien

Turen til Australien foregik stort set uden dramatik, selvom vejret til tider gav anledning til problemer med at navigere præcist. Al navigation blev udført med enkle redskaber, bl.a. et simpelt blindflyvningsinstrument og en afdriftsmål. Den vigtigste navigation foregik efter kort, og bestemmelse af position efter veje, jernbaner, byer, bjerge osv. Ofte var flyvehøjden kun få hundrede meter. Man havde ikke radio ombord og for øvrigt heller ikke faldskærme!

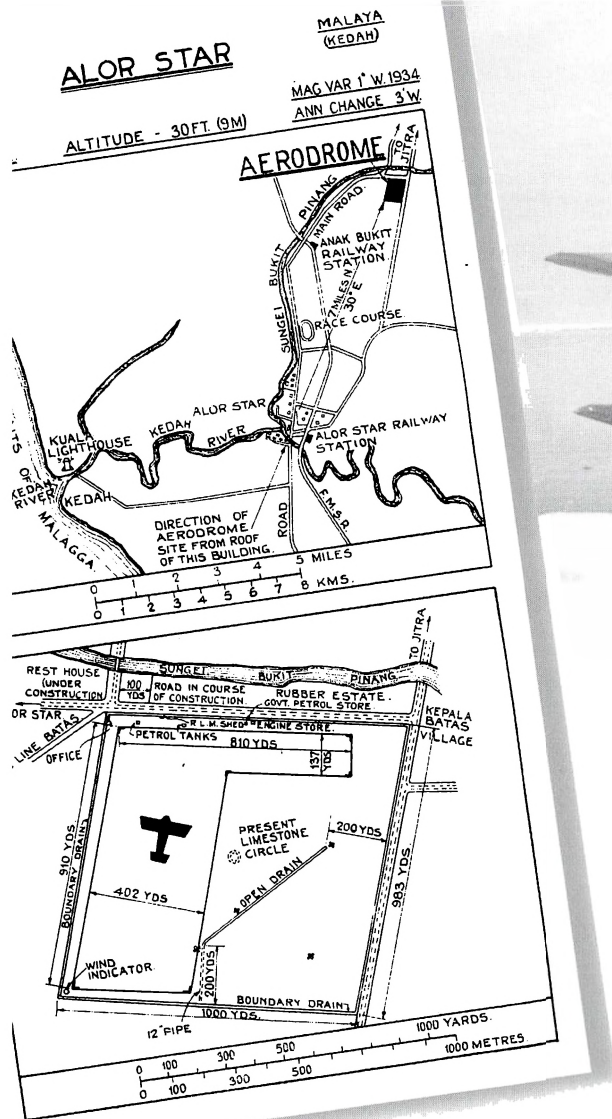
Michael Hansens største bekymring gjaldt de lange flyvninger over vand. Eksempelvis over det østlige Middelhav, men også over det frygtede Timor Hav mellem Indonesien og Australien. Der gik historier om, at flere piloter havde gjort dramatiske observationer af store stimer af hajer på flere tusinde. En nødlanding her ville være fatal, – også selvom man medbragte redningsveste. Senere skulle det også vise sig, at flyvning over de endeløse regnskove uden landingsmuligheder, f.eks. i Burma og Malaysia, skulle give anledning til en vis bekymring, ikke mindst på grund af regntiden.

Ufrivilligt ophold

Michael Hansen og Daniel Jensen opholdt sig i reglen kun ganske få timer på de forskellige flyvepladser. Enkelte steder, f.eks. i Aleppo i Syrien, Jask i Irak, Karachi og Calcutta i Indien var man nødt til at opholde sig lidt længere for at få den nødvendige søvn.

Et længere og ufrivilligt ophold fik de på den lille flyveplads Alor Star i Malaysia. Efter en dramatisk landing i næsten mørke og midt i en

Efter ankomsten til Melbourne modtog Michael Hansen lykønskningstelegrammer både fra Kong Christian 10., statsminister Stauning og udenrigsminister P. Munch.

9. december 1934 landede Michael Hansen og Daniel Jensen i Kastrup, hvorfra de blev kørt i triumftog til Rådhuspladsen med officiel modtagelse på i Berlingske Tidendes festlokaler i BT-centralen på hjørnet af Strøget og Rådhuspladsen. De første taler, der blev holdt allerede i Kastrup Lufthavn, blev på foranledning af Pressens Radioavis optaget på voksplader og senere sendt til lytterne ved en særlig udsendelse. Senere kom Australiensflyverne, som de blev kaldt i folkemunde, i audiens hos kong Christian den Tien-de og blev dekoret med fortjenstmedaljen i sølv. Kort tid efter hjemkomsten havde Berlingske Tidende – der solgte mange aviser i disse dage – arrangeret et stort foredrag i Odd Fellowpalæet i København. Arrangementet trak fulde huse og nok så opsigtsvækkende var det, at foredraget var ledsaget af lysbilleder! Interessen for Michael Hansens bedrifter var stor og i det næste års tid rejste han rundt i Danmark og holdt foredrag. I 1935 udkom så bogen: „43.000 km gennem luf-ten“ – naturligvis på Berlingske Tidendes Forlag – og her kunne Michael Hansens mange beundrere i detaljer følge flyvningen. Efter hjemkomsten blev det lille fly udstillet i København i gården bag forretningen Crome & Goldsmith på Strøget. For 25 øre kunne interesserede besigtige den lille maskine.

Flyvekonkurrencen var opdelt i en hastigheds-konkurrence og en handicapkonkurrence. Undervejs skulle de deltagende maskiner passere en række checkpoints og kontrolsteder i byer som Bagdad, Allahabad, Singapore, Darwin og Charleville. Flyvetider, bezinbeholdning blev noteret i logbogen tillige med teknisk godkendelse til fortsat flyvning.

den største oplevelse var dog – har Michael Hansen senere fortalt – at han under et selskab blev ringet op fra Danmark og kunne tale med sin familie i København. At kommunikere pr. telefon rundt om den halve klode, det var i 1934 en næsten uvirkelig begivenhed!

Hjemtur med triumftog

Hjemrejsen foregik af nogenlunde den samme rute som udturen. De fleste steder blev de to flyvere modtaget af danske borgere, der mødte op for at fejre den storslåede flyverdåd – og for at høre nyt hjemmefra.

København – Cape Town 1937

I efteråret 1937 indledte Michael Hansen og hans ven arkitekt Aage Rasmussen en anden opsigtvækkende flyvning. København – Cape Town og retur. Som den første danske pilot kom Michael til at lande en dansk flyvemaskine på det afrikanske kontinent.

Egentlig havde det været planen at gennemføre en gammel drøm om en flyvning til Tokyo, men som følge af den kinesisk-japanske krig måtte han søge andre mål.

Afrikaflyvningen var en ren fornøjelsestur, hvor man kunne flyve i et mere afslappet tempo, og i øvrigt i den samme maskine som til Australiensturen. Planen var at gennemføre turen på maksimum 30 dage og den kom i det store og hele til at foregå uden dramatik, bortset fra et par enkelte tilfælde, hvor vejret og materiellet gjorde knuder.

Et af de største problemer var vanskelighederne ved at skaffe ordentlige kort at navigere efter. På strækningen Alexandria – Cairo fløj Michael Hansen helt uden, og strækningen Juba til Nairobi foregik efter et kort af den slags som Imperial Airways uddelte til passagererne. På en del af strækningen endda efter en hjemmelavet kopi.

Dansk Nordøstgrønlands- ekspedition 1938-39

I 1938 fløj Michael Hansen mod nordligere himmelstrøg som led i en grønlandsekspedition. Ekspeditionen blev ledet af grev Eigil Knuth og redaktør Ebbe Munck. Målet var at fortsætte det arbejde som blev påbegyndt af Danmarks Ekspeditionen, som berejste nordøstgrønland i årene 1906 til 1908.

De ville sejle så langt nordpå som muligt, og anlægge en overvintringsstation, hvorfra der skulle gennemføres videnskabelige undersøgelser. Overvintringsholdet skulle også udlægge depoter længere nordpå og i foråret 1939 forsøge at nå frem til Lambert land og Peary Land. Michael Hansen var med som pilot på en vandflyver, der skulle anvendes til rekognoscering over havisen. Flyet, der var udlånt af Hærens Flyvetropper, var et ombygget Tiger Moth med

påmonteret sønderstel.

Ekspeditionen, der blev kaldt „Gamma-ekspeditionen“ efter ekspeditionsskibet Gamma, startede 19 juli 1938, og på den grønlandske østkyst kom Michael Hansen i aktion for første gang. I flere tilfælde kunne han dirigere ekspeditionsskibet uden om ellers ufremkommelige isbarrierer. Ud for Danmarkshavn lukkede havisen sig for alvor, og det blev besluttet at etablere vinterstationen på Hvalrosodden på sydkysten af Germanialand. Efter rekognosceringsflyvninger, der skulle forberede slæderejserne over Germanialand og Skærffjorden, gik turen hjem for Michael Hansen og flere af de andre deltagere. Eigil Knuth blev på overvintringsstationen, hvorfra han stod i radiokontakt med Danmark. Hvilket var ganske opsigtvækkende efter datidens forhold. I 1939 måtte ekspeditionen indstilles på grund af den spændte politiske situation i Europa, og der blev ikke yderligere brug for Michael Hansens assistance.

10 år efter blev det imidlertid til et kærkomment gensyn med Grønland. I 1948 blev han pilot på den såkaldte „flyvende fæstning“, et tidligere amerikansk bombefly B17 som det danske militær samme år havde købt af Det Danske Luftfartsselskab, dels med henblik på opmålings- og rekognosceringsopgaver i Grønland, dels for at hævde dansk suverænitet i lufrummet over Grønland. Frem til 1951 fløj Michael Hansen fast på Grønland. Han afsluttede sin lange løbebane i 1968 som chef for Flyvestation Vedbæk og døde i 1987.

*Jesper Boysen er arkivar ved
Byhistorisk Arkiv – Søllerød Museum*

Litteratur:

Michael Hansen: 43.000 km. gennem luften.

Berlingske Tidens Forlag, 1935.

Michael Hansen: På danske vinger i syd og nord.

Frederik E Pedersens Forlag. Kbh. 1941.

Påskeæg på nettet

På www.detsker.nu kan du sammen med SIDEN SAXO og Post & Tele Museum sende virtuelle påskeæg og gækkebreve. Der er også eksempler på gamle gækkevers, som du kan kopiere ind og bruge. På siderne er der naturligvis også masser af informationer om gamle påskeskikke, lege og påskemad.

www.detsker.nu

Hunde i Vejle (og deres mennesker)

Frem til den 31. marts bør hundevener i Vejle aflægge byhistorisk arkiv et besøg, hvis de ikke allerede har været der. Arkivet byder på en fotoudstilling, der viser venskabet mellem hunden og mennesket igennem de sidste 100 år. Bl.a. med en række nye fotos, der er udlånt af vejlensiske hundeejere.

Yderligere oplysninger:
 Vejle Byhistoriske Arkiv
 Enghavevej 2, 7100 Vejle
 Tlf. 75 83 47 44
www.lokalarkiver.dk/vejle

Velkommen til Jubilæums Portalen

Det aktive

Det kulturelle

Det festlige

Det blå

Det grønne

Det driftige

Det historiske

Randers historier

<p>Biografier</p> <p>Johan Friedrich Carse (1742-1819) borgmester</p> <p>Læs mere...</p>	<p>Øjeblikke</p> <p>Den 24. maj 1642:</p> <p>Læs mere...</p>	<p>Kend din by</p> <p>Storagade</p> <p>Læs mere...</p>
---	---	---

Forside Arrangementer Nyheder Jubilæet Dialogforum Links

Hip-Hurra for Randers!

Den 8. marts fyldte Randers 700 år. Byen fik sine købstadsprivilegier 8. marts 1302 af Erik Menved – og må derfor egentlig være en smule ældre. Men de 700 år som købstad er der grund til at fejre, og det har man også gjort i byen. Bl.a. med en flot webportal om jubilæet og – ikke mindst – om byens historie. Her er små øjeblikke af den randrusianske fortid og biografier, bl.a. over skrækelige Bodil Steen „hvis navn endnu stinker i Randers“ – og som endte sine dage i fængslet på Hammershus fordi hun i fuldskab havde fornærmet kong Frederik den Fjerde. Niels Ebbesen kommer man naturligvis heller ikke uden om – men klik selv forbi på www.randers2002.dk

Vi beklager!

I sidste nummer bragte vi en fotoreportage fra Gl. Estrups nye udstillingsområde. Måske fordi det var julenummeret, havde sætternissen spillet os et lille puds: Det fremgik nemlig ikke, at det var fotograf Robert Fortuna, der stod for de umådeligt flotte billeder.

De lytter på Post & Tele...

Det er nu ikke museet der lytter. Det er „dem“ – dvs. „fjenden“ og „de andre“. Hemmelig kommunikation er temaet for museets nye særudstilling. Den hemmelige kommunikations historie rummer alt fra elskende par i 1600-tallet, brevdUER og Enigma under Anden Verdenskrig til døde postkasser og falske pas under den kolde krig. Udstillingen fører publikum bagom aktuelle spørgsmål og politiske dilemmaer tilbage til den ældgamle historie om kampen mellem kodemagere og kodebrydere. Der med andre ord dømt masser af skæg og blå briller i udstillingen, der varer indtil 4. august.

Yderligere oplysninger:

Post & Tele Museum

Købmagergade 37, 1012 København K

Tlf: 33 41 09 00, www.ptt-museum.dk

Påskebryg i Den Smidtske Gård

Til påske kaster Vejle Museum sig ud i øllets lyksaligheder med en lille humoristisk udstilling om øllets – og navnlig påskebrygens – historie. Der bliver noget at se på i de to udstillinger af øletiketter og øllets historie. Bliver man tør i halsen af museumsbesøget er der også råd for det – museet har nemlig alieret sig med en lokal café, hvor der er efterfølgende påskebrygssmagning.

Yderligere oplysninger:

Vejle Museum, Bymuseum i

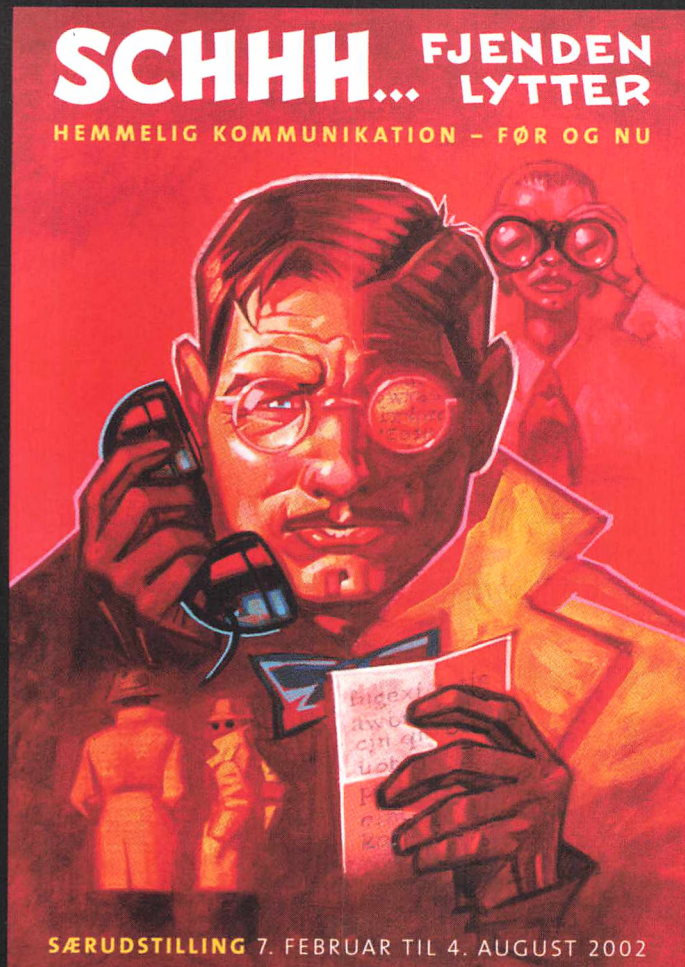
Den Smidtske Gård

Søndergade 14

7100 Vejle

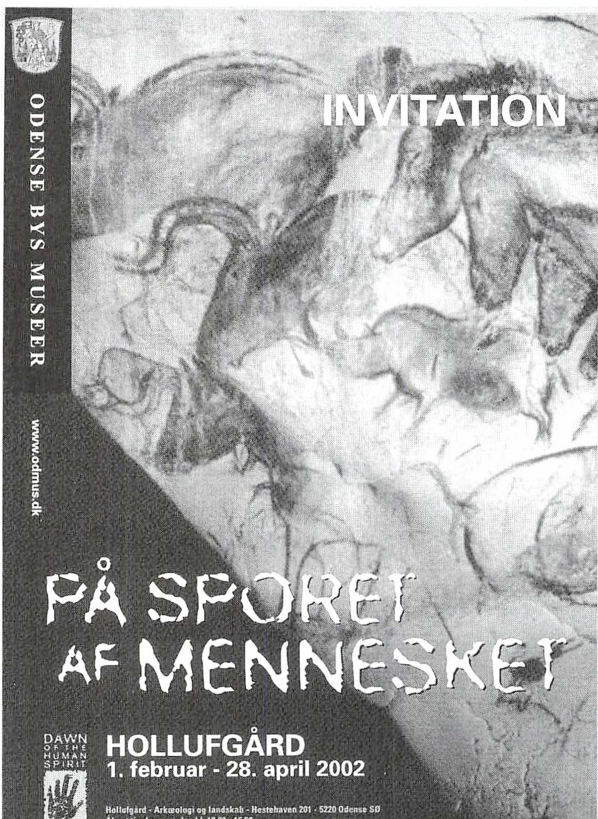
Tlf: 75 82 43 22

www.vejlemuseum.dk

Post & Tele Museum

Købmagergade 37 · 1012 København K · Tlf: 33 41 09 00 · www.ptt-museum.dk
Tirsdag-lørdag 10-17 · Søndag 12-16 · Onsdag 10-20 · Mandag lukket

På sporet af mennesket

– stor udstilling på Hollufgård

Hvad gør mennesker til mennesker? Hvordan er intellektet opstået, og hvilke tanker gør vi os i dag om vor allertidligste historie? Gennem et kig ind i fortidsmenneskernes verden, forsøger den store udstilling „På sporet af mennesket“ at besvare spørgsmålet. Udstillingen, der bl.a. omfatter rekonstruerede scener, følger de tidligste artistiske, intellektuelle og kulturhistoriske spor, mennesket har efterladt. Blandt de forhistoriske mennesker møder man bl.a. en fransk kvinde, der er i gang med at bemale væggene i en klippehule, en norsk bjørn, der passerer helleristninger på vej til vandet og en kinesisk kriger, der betragter klippemalerierne på Mountain of Flowers. Sidste dag er 28. april.

Yderligere oplysninger:

Hollufgård

Hestehaven 201

5220 Odense SØ

Tlf: 66 14 88 14 lok. 4601

og via www.odmus.dk

Tiden frem til den 1. april står i navnekludenes tegn på Odsherreds Museum. Navneklude er små „øvelsesstykker“, hvor piger øvede sig i forskellige former for broderiteknik. De er som regel broderede med korsting, men kan også indeholde andre stingtyper. Motiverne er først og fremmest alfabetet og talrækken, men der kan også være borter, blomster, dyr, bibelske symboler m.m. Navnekludene er som regel signeret med pigens navnetræk og årstal. Når den var færdig havde dens ejerinde et forlæg til de – sikkert mange – navnetræk, initialer, årstal m.m., hun som ung pige og voksen kvinde kunne komme til at brodere på duge, sengetøj, særke, tørklæder, m.m.

Den ældste af Odsherred Museums navneklude stammer fra 1755 og den yngste fra 1914. Netop årene omkring 1. verdenskrig var det tidspunkt, hvor traditionen ebbede ud.

Yderligere oplysninger:

Odsherreds Museum i Nykøbing

Kirkestræde 12, 4500 Nykøbing Sj

Tlf: 59 91 33 25, www.odsherreds-museum.dk

Historisk fotoudstilling i Kalundborg

Fotografen Jacob A. Riis fotos fra New York's indvandrerslum i 1880'erne er legendariske. Det var forhold som disse, der mødte de nye amerikanere – heriblandt også skandinaviske udvandrere – ved 1800-årenes slutning. Jacob A. Riis er et stort navn i USA. Omkring år 1900 blev hans reportager katalysator for en progressiv reformbevægelse, som kæmpede for sociale reformer og gennemgribende forbedringer i New Yorks fattigdomsdistrikter. Reformene dannede forbillede i mange amerikanske storbyer, og der er næppe nogen anden dansker, der har øvet større indflydelse på amerikanske samfundsforhold end Riis. Sidste dag er 7. april.

Yderligere oplysninger:

Kalundborg og Omegns Museum

Adelgade 23

4400 Kalundborg

Tlf: 59 51 21 41

www.kalmus.dk

Nyheder p@ nettet

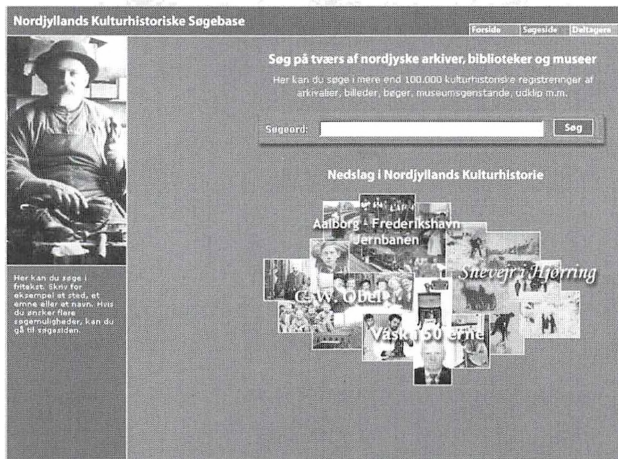
Så er der NOKS!

Hvis man siger „historie“ og „nordjylland“ må man også sige NOKS. Forkortelsen står for „Nordjyllands Kulturhistoriske Søgebase“. Her kan man nu søge samtidig hos en lang række museer, arkiver og biblioteker. Basen, der rummer 110.000 poster er den første Arkiv-Bibliotek-Museums-base i denne vægtklasse.

- Der er ingen tvivl om, at der ligger en stor formidlingsmæssig gevinst i at få samlet data fra arkiver, museer og biblioteker. Samtidig får vi gjort en masse materiale tilgængeligt, som ikke hidtil har været det, forklarer Rasmus Falk Mikkelsen, der er faglig projektleder i Nordjyllands Kulturhistoriske Søgebase.

Men NOKS er mere end en tør søgebase, for der er også sider med historier, emner og temaer, der kan inspirere og fortælle om egnens historie. Hvad med en tur i snestorm i Hjørring? Eller et af de forskellige klip med lyd og video?. Målsætningen har været at gøre samlingerne synlige gennem gode historier og oplevelser - så klik ind på www.noks.dk og prøv det nye historie-sted.

www.noks.dk

Hit med Historien!

I Køge står arkiv og bibliotek sammen med lokale undervisningsfolk bag et nyt projekt – der findes både på nettet og bogform. Titlen „Hit med historien“ og projektet henvender sig til børn og unge med interesse for historie. Bogen hedder „Køge i 1950'erne – glimt fra din by i gamle dage“ men selvom det handler om Køge, duer den også hvis man i almindelighed er interesseret i 1950'ernes hverdagsliv. Sproget er godt og levende, men dér der for alvor er den lille bogs styrke er de mange billeder. Mange af dem er kolorerede, nøjagtigt som man gjorde i '50-erne. Det giver stemning, en sjov effekt og fremhæver ting, der kan bruges som udgangspunkt for samtale. Klikker man ind på hjemmesiden er der flere billeder – og instruktion i, hvordan man spiller terre.

www.hitmedhistorien.dk eller www.koegearkiv.dk

Spiren gror i Holbæk

Holbæk Folkebørnehave startede i 1837 som en af de allerførste danske købstadsbørnehaver – eller „asylet“, som det kaldtes den gang. Det første danske asyl blev oprettet små 10 år før, i København af kronprinsesse Caroline Amalie.

Planen bag asylet i Holbæk var at tilbyde de fattige familier et sted, hvor børn mellem 2½ og 7 år kunne være „under kærlig opsigt“ mens forældrene var på arbejde. Samtidig kunne man så småt forberede dem til skolen og i det hele tage søge at nedlægge „en spire til orden og sædelighed“.

Om denne børnehave handler Holbæk Museums nye udstilling, som åbnede i februar i år. Gennem genstande og arkivalier følger vi generationer af asylbørn og deres hverdag.

*Yderligere oplysninger
Museet for Holbæk og Omegn
Klosterstræde 18
4300 Holbæk
Tlf. 59 43 23 53*

– Der findes også en lille webpræsentation af Holbæk Folkebørnehave på www.holbmus.dk/projekter/asylet/asylet.htm

Aktiv historie på Nettet

Historiearrangementerne finder du på www.sidensaxo.dk sammen med SIDEN SAXO og KultuNaut.

På www.kultunaut.dk finder du også en mængde andre kulturelle tilbud og aktiviteter.

Ved Vibeke Riis

Mogens Eilertsen:

På billedet man ser. Vore gamle anskuelsebilleder og deres billedmagere.

*Kbh.: Sesam, 2001.
103 s. 249 kr.*

Op til 1950'erne var anskuelsebilleder en uundværlig del af undervisningen i de danske skoler. Ved hjælp af billederne har skolebørn lært om dyr og planter, land og by, bonde og borger, bibelhistorie og danmarkshistorie. Forfatteren har udvalgt 33 eksempler fra Dansk Skolemuseums store samling og fortæller om de kendte og mindre kendte kunstnere bag billederne. De udvalgte billeder viser bredden – både i emner og stil.

Frank Esmann (red.):

Amerikanske præsidenter fra George Washington til Bill Clinton.

*Kbh.: Aschehoug, 2001.
385 s. 299 kr.*

Bogen rummer en samling portrætter af de 41 mænd, der har været USA's præsident. Hvert portræt indeholder en beskrivelse af præsidentens livshistorie, herunder barndommen, studie-

tiden, årene som ledte frem til præsidentposten og selve embedsperioden med særlig fokus på præsidentens politiske virke og betydning. Indeholder også uddybende temaartikler om bl.a. slave-spørgsmål, atomkapløb, Cubakrise og Watergate.

Bjarne Steen Jensen.

Juvelerne i det danske kongehus.

Kbh.: Nyt Nordisk Forlag, 2001. 222 s. 399 kr.

Efter indledende kapitler om juvelkunstens historie og en præsentation af ejerforholdene til kongehusets smykker følger en gennemgang af de enkelte smykker og smykesæt. Først beskrives de store garniturer og derefter diademer, ørelokker, halssmykker, armbånd, brocher og vedhæng. Der er tale om kronjuvelerne på Rosenborg, juvelerne tilhørende Det Kgl. Danske Løsofedeikommis og kongehusets private juveler. Rigt illustreret med nye og ældre fotos og billeder.

Marianne Johansen og Helle Halding:

Thi de var af stor slægt. Om Hvideslægten og kongemagt i Danmarks højmiddelalder.

*Ebeltoft: Skippershoved, 2001.
208 s. 248 kr.*

En bog om Skjalm Hvides efterkommere på såvel mands- som kvindesiden. Der sættes fokus på den fremtrædende rolle, som de spillede i middelalderens samfund. Der er også afsnit om slægtens kirkebyggeri og vidtstrakte gods-

besiddelser. Bogen indeholder mange specialkort med slægtstavler og kort over godsbesiddelser.

Allan A. Lund:

Hitlers håndlangere. Heinrich Himmler og den nazistiske raceideologi.

*Kbh.: Samleren, 2001.
316 s. 298 kr.*

En bog om Det Tredje Riges ideologiske teori og praksis. Forfatteren redegør for de bizarre ideer og forestillinger, der udgjorde fundamentet i nazisternes racelære, fra opfindelsen af „den nordiske race“ til okkult runelære, nazikult og Blut und Boden. Med udgangspunkt i nazisternes selvforståelse som „germanere“ analyserer forfatteren tyskernes racistisk motiverede forfølgelse og udryddelse af først og fremmest jøder – men også sigøjnere, homoseksuelle, handicappede m.fl.

Bente Scavenius (red.):

Grib tiden.

*Kbh.: Gyldendal, 2001.
344 s. 349 kr.*

En antologi, hvor der i tekst og billeder fortælleres om den komplekse tid omkring århundredskiftet 1900, set fra vort udkigspunkt i 2001. De 22 forfattere sætter fokus på områder som litteratur, musik, politik, mode, kunst, arkitektur, videnskab m.m. Bogen er rigt illustreret med gengivelser af malerier og tidlige fotos.

Skønlitteratur:

Isabel Allende:

Portræt i sepia.

*Kbh.: Gyldendal, 2001
277 s. 295 kr.*

Historisk slægtsroman, der foregår i Chile og Californien i perioden 1862-1910. Hovedpersonen er fotografen Aurora del Valle og der berettes om hendes farverige opvækst i en familie med mange sære skæbner. Sammen med Åndernes hus og Lykkens datter udgør bogen en trilogi, der dækker 150 år af Chiles omtumlede og blodige historie.

Per Olov Enquist:

Lewis rejse.

*Kbh.: Samleren, 2001
477 s. 368 kr.*

En roman om den svenske pinsebevægelses store fører Lewi Pethrus (1884-1974). Forfatteren fortæller det tidlige 1900-tals svenske historie med fokus på pinsebevægelsen og Lewi Pethrus' liv og virke.

Gunnar Staalesen:

1999 aftensang.

*Kbh.: Vindrose, 2001.
583 s. 399 kr.*

Sidste bind i Gunnar Staalesens romantrilogi om folk og fæ i det 20. århundredes Bergen. De tidligere udkomne bind er 1900 morgenrøde og 1950 high noon. 1999 aftensang giver et levende billede af perioden fra 1962 til årtusindets sidste nat og i et tæt væv af mennesker og miljøer oprulles liv og skæbner på et bredt historisk lærred.

KØBSTADSFOLK & BØNDER

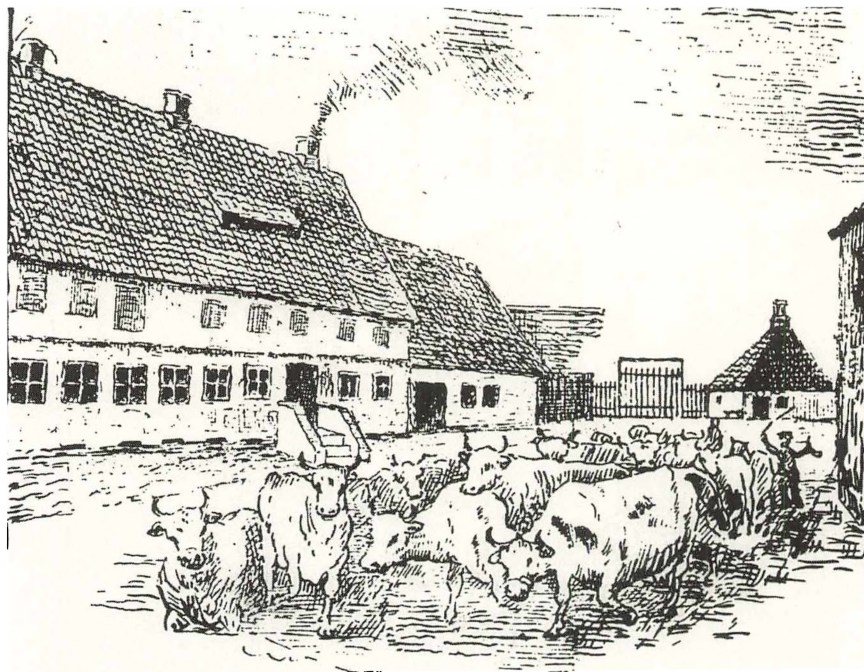
Handel og håndværk er inden for historieforskningen længe blevet betragtet som de eneste væsentlige erhverv i de gamle danske byer. Nyere forskning har vist, at det ikke var tilfældet. Landbruget spillede også en vigtig rolle.

En dansk købstad for 200 år siden var et ganske andet syn end en dansk provinsby i dag. De smalle gader vrimlede med dyr. Heste foran arbejdsvogne og kareter, køer i store flokke på vej til eller fra græsning på bymarken, svin i gårde og huses bygninger, vildfarne høns og halvville katte satte deres præg på bybilledet. Hvad dyreholdet angår, var det ikke væsensforskelligt at bo i en købstad frem for en landsby. Og uden for byen lå de ubebyggede markjorder, hvor dyrkede arealer vekslede mellem græsningsområder, enge, moser, krat, vandingssteder og gødningspladser. Købstadlandbruget var en del af indbyggernes hverdag, som ikke var til at overse.

Byens planker

Alle danske købstæder havde helt tilbage fra middelalderen og frem til midten af 1800tallet markjorder. – Frederikssund er undtagelsen, der bekræfter reglen. Det var meget forskelligt, hvor meget jord den enkelte købstad havde, lige som driftsmåden og ejendomsforholdene varierede.

De 3 købstæder, der havde mest jord, var Viborg med 9.669 tdr land, Skagen med 8.803 tdr land og Varde med 7.100 tdr land. Til gengæld var der tale om dårlig jord, der for størstedelens vedkommende blev brugt til at græsse får på. De 3 købstæder, der havde mindst jord, var Sandvig på Bornholm med 151 tdr land, Præstø med 103 tdr land og Sorø med bare 8 tdr land. Til gengæld havde man i Sorø græsningsret på Akademiets jorder.

Den bebyggede del af købstædernes jorder blev kaldt bygrunden og var omgivet af et plankværk kaldet byens planker med adgang gennem byens porte. Her boede indbyggerne i deres huse og gårde og udøvede deres borgerlige næring som købmænd og håndværkere. På bymarken drev de avlsbrug og græssede dyr.

Den alsidige købmand

At være købmand var indtil midten af 1800tallet et meget afvekslende og omfattende erhverv. Ud over at være detailhandler med salg af varer til købstadens indbyggere var købmanden grossist, gæstgiver og bankbestyrer over for bønderne, og han var desuden ofte skibsreder med skibe både i de indre farvande og på langfart. Købmanden var også brændevinsbrænder og desuden landmand med agerbrug på købstadens markjorder og husdyrhold i købmandsgårdens staldbygninger.

Bymarkerne blev dyrket i fællesskab som to- eller tre-vangsbrug. De vigtigste afgrøder var havre og byg. Desuden blev der i mindre omfang dyrket rug, hvede og kartofler. Der var i en periode i 1700tallet et påbud om at dyrke hør, hamp og tobak, men det blev langt fra overholdt.

Det var fortrinsvis købmænd og håndværksmestre, der dyrkede markjorderne. Derimod havde alle indbyggerne dyr. De fleste husstande i købstæderne havde en ko eller to af hensyn til mælkeforsyningen. Hvis man ikke havde råd til en ko, kunne man have anpart i en. Alle – rig som fattig – havde desuden høns. Derfor havde næsten alle gårde og huse også staldbygninger.

Dyr på gale veje

J.P. Trap, der har skrevet et stort topografisk værk om Danmark, blev født i 1810 og skriver i sine erindringer om sin barndom i Randers, at byen havde „en ejendommelig sommerduft af dens mange køer, der hver morgen og hver middag blev drevet ud i marken

for at græsse på byens fællede og atter middag og aften kom hjem for at blive malket. Hyrden mindede ved at blæse i et stort kohorn om tiden til at malke og drive køerne ud.“

Græsningen af køer og heste fandt fortrinsvis sted i den vang på bymarken, der ikke blev dyrket. På de dyrkede vange var der eftergræsning, når kornet var høstet og ævret opgivet, som det hed, når gærderne blev fjernet, og kvæget fik adgang til eftergræsningen på stubmarken.

Vangvogterne indfangede tit dyr, som var på gale veje på de dyrkede marker, og så vankede der bøder til synderne. I 1624 anklager Grenås vangvogter en borger i byen for at have slået på vangvogterens dreng, da han ville indfange nogle svin, som hyggede sig på rugsæden på Grenå mark. Borgeren sværger i retten ved Gud og sin sjæls salighed, at hans svin aldrig har været på rugen, og at han ikke har slået drengen, men bare skubbet til ham, fordi drengen beskyldte ham for at være en tyv. Den hoppede retten nu ikke på, og borgeren blev dømt.

Ingen svin fra 1854

Husdyr i købstæderne var et lige så almindeligt syn som i landsbyerne på den tid. I 1838 omfattede dyreholdet heste, køer, får, grise og bistader. Brændevinsbrænderne havde desuden for det meste stude, som de opfedede med affaldsprodukterne fra brændevinsproduktionen. De stod på stald året rundt i en salig bimmelim. Dertil kom fjerkræet. Det var kun heste, køer og får, som måtte græsses på bymarken. De øvrige dyr blev holdt på tofterne og i gårdene. Først i 1854 blev det forbudt at holde svin i købstædernes gårde og huse.

Landbruget bidrog til husholdningen og dermed købstædernes økonomi, men det var også en integreret del af byens liv og indbyggernes hverdag.

Købstadslandbrug bevaret i vejnavne

Efter vedtagelsen af næringsfrihedsloven i 1857, der gjorde en ende på købstædernes monopol på handel og håndværk, blev plankeværkerne rundt om byerne sløjfet og portene revet ned. Købstædernes markjorder blev udskiftet, og det gik ikke stille for sig. Byens indbyggere havde jo græsningsret på jorderne. Den græsningsret måtte de opgive, når jorderne blev udskiftet og fællesskabet ophævet, og det skulle de have en kompensation for.

Der var ingen lovgivning om udskiftning af købstadsjorder, og derfor blev købstædernes markjorder udskiftet meget forskelligt. I Århus fik de græsningsberettigede udlagt en tredjedel af bymarken, som blev lejet ud til fordel for byens kasse. Senere fik byen stor glæde af dette græsvederlag i forbindelse med etableringen af offentlige anlæg og anlæggelsen af institutioner som f.eks. kirkegårde og hospitaler. Aarhus Universitet og Den Gamle By er også opført på det såkaldte græsvederlag.

Købstædernes ydre grænser til de tilstødende landdistrikter blev i de fleste tilfælde bevaret helt frem til kommunalreformen i 1970.

Det vejnet, der blev resultatet af udskiftningen, kom til at ligge til grund for de fleste købstæders fysiske ekspansion helt op til i dag. Vejene blev ofte anlagt imellem de gamle fald og andre jordstykker. Mange veje og senere udstykninger tog navn efter de gamle lokaliteter. I Århus har man f.eks. Skovfaldet (en vej), Vorrevangen (et etagebyggeri), Møllevangen (blandet bebygget kvarter), Oldjorden (kolonihaver) og Lergravsvej.

Trine Lochter Elkjær er museumsinspektør i Den Gamle By

FAKTA

Mere om købstadslandmændene?

Som et led i et forskningsprojekt har Trine Elkjær samlet en række bidrag fra forskellige forskere i bogen „Købstadens landbrug gennem 400 år“, som netop er udkommet som bind VI i Den Gamle Bys skrifterække, Bogen, der er på 82 sider med illustrationer kan købes i Den Gamle By for 93,75 kr. eller ved henvendelse til museet på tie@dengamleby.dk eller tlf. 86 12 31 88 (porto tillægges).

DET KRIMINELLE KRONBORG

AF ANDERS BLOKSGAARD

Kronborgs historie er andet og mere end sundtold, sømands-sange og kanonsalutter. Det er også historien om en fæstning i 1700 og 1800-tallet, hvor officersmentaliteten var, at det var „lige så umuligt at opdrage soldater uden stok som børn uden ris“, og hvor datidens kriminelle kunne ende som brændemærkede fæstnings-slaver.

I ndtil for nyligt har Kronborgs historie handlet om alt andet end de mennesker, der havde deres dagligdag på Sundets vogter, soldaterne. Enhederne på 1700-tallets Kronborg bestod primært af hvervede soldater, der for størstedelens vedkommende havde tegnet kontrakt for seks til otte års militærtjeneste. Militærhistorikere har generelt været moralsk fordømmende overfor de hvervede soldater. Udtryk som menneskehedens udskud, liderlige, tyvagtige, voldelige og drikfældige præger tidligere tiders syn på den hvervede soldat.

Den nyeste forskning tegner dog et mere nuanceret billede af den hvervede soldat. Men soldaten tilhørte nu engang garnisonsbyernes underklasse, og det er da også hævet over enhver tvivl at deres ringe levevilkår har fremprovokeret et lem-fældigt syn på ejendomsretten.

Forbrydelser på Kronborg

En gennemgang af straffesagerne 1728-1754 tegner et billede af et temmeligt kriminelt Kronborg. I løbet af de 26 år perioden strækker sig over findes der 240 militære straffesager med i alt 534 anklagede. Statistisk set svarer det til at en militærperson er blevet dømt og straffet på Kronborg hver 18. dag.

Ser man på forbrydernes karakter kunne noget tyde på at Kronborg ikke har været et behageligt sted at være soldat. Desertationerne tegner sig for hele 60 % af de begåede forbrydelser, mens tyveri først kommer på en andenplads med 25 %. Tyveknegte skulle i øvrigt ikke vide sig for sikre – selvom de i første omgang var sluppet godt fra forbrydelsen. I en dom fra 1736 føler regimentsretten sig sikker på, at man har pågrebet den rette, om end der hverken er vidner eller beviser. Den mistænkte idømmes derfor: *„med tommelskruer og den polske buk at blive tortureret til sandhed.“*

De resterende forbrydelser er dels af disciplinær karakter, som ulydighed, uagtksomhed, at såre sig selv og forvildede angreb på løjtnanter. Der til kommer de mere „almindelige“ forbrydelser som vold, hor, voldtægt og falskneri. Endelig melder Kronborgs kriminelle fortid også om alvorligere forbrydelser som snigmord, drab, dueldrab, barnemord og fosterdrab. Barnemordene og fosterdrabene blev i øvrigt alle begået af soldaterkoner.

Desertørerne

For soldaterne kunne der være mange årsager til at undvige, men ofte skete det af ren og skær skræk for straffe, som de vidste ventede dem. Det kunne være for småforfølelser, fra udeblivelse fra vagtparaden eller tab af mundering, regulær desperation over den ulidelige tilværelse som hvervet soldat har også været et hyppigt motiv til desertion.

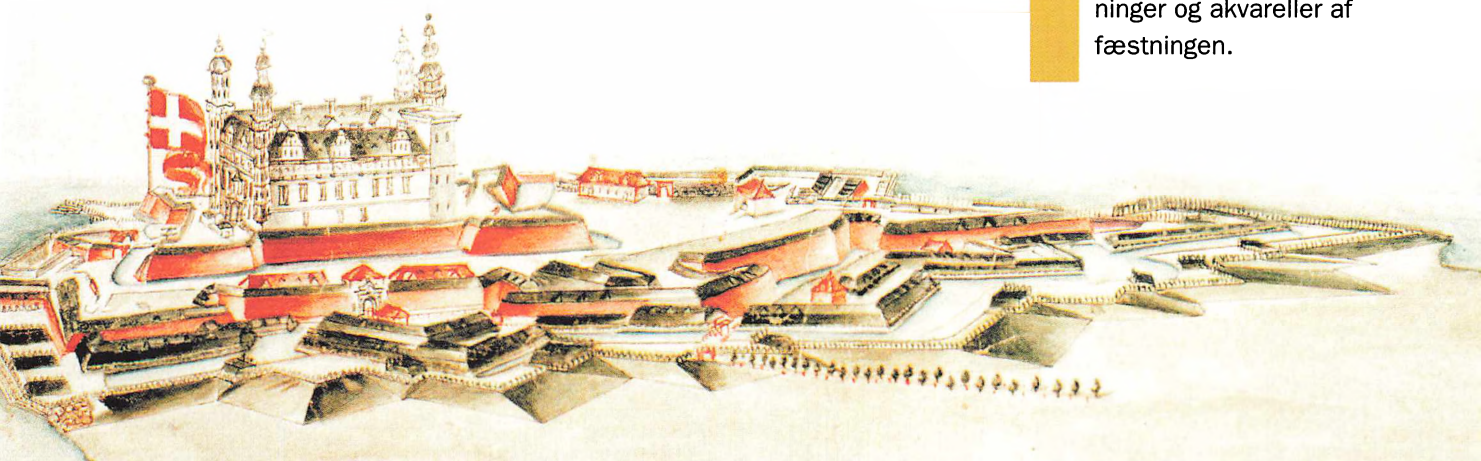
Det kan egentlig undre at der var så mange desertioner, for statistisk set lykkedes det kun fire ud af 400 undvegne soldater at undgå at blive pågrebet igen, altså 1% chance for at undslippe. Desuden kunne den pågrebne soldat se frem til en yderst hård straf. Alle desertører blev idømt dødsstraf af regimentsretten, men Kongen gik dog konsekvent ind med en benådning – vel og mærke ikke benådning for straf, men benådning for hængning. Dog hændte det, at Kongen statue-

FAKTA

Kronborg i arkiverne

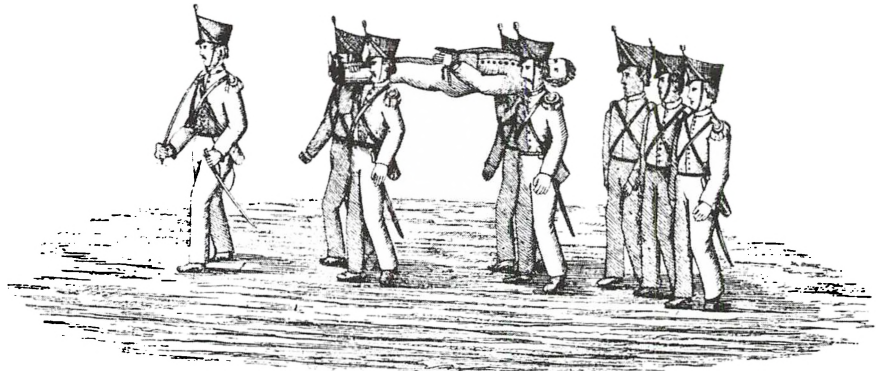
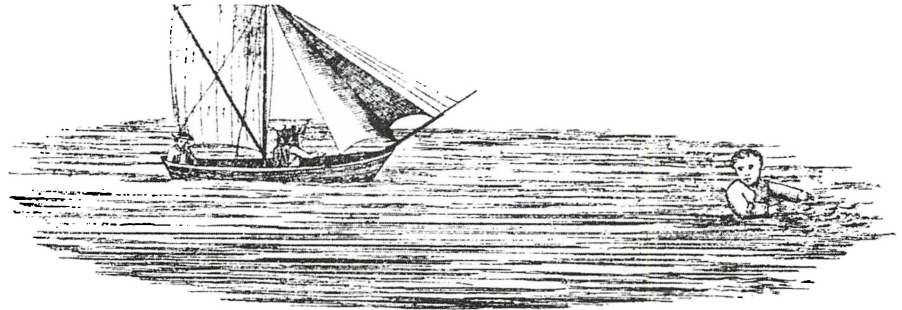
Man kan finde noget om Kronborg i mange arkiver. Det vigtigste arkiv er *Kronborg Fæstning i forsvarets arkiver* (RA). Det strækker sig fra 1658 til 1914, og her kan man finde utallige dokumenter. Alt fra sager angående fæstningens fanger, over skarpe skud efter forbisejlende skibe, til straffebøger over soldater findes her.

Er man mere interesseret i det illustrative Kronborg kan man kigge i *Ingenørkorpsets arkiv – Kronborg fæstning* (RA). Her findes der et væld af kunstfærdige og smukke kort, grundplaner, tegninger og akvareller af fæstningen.

En af de få slaver man kan sætte ansigt på, er forbryderen Christian Kjær. Han blev i 1834 soldat ved Kronens regiment på Kronborg, med indkvartering i en af byens møller. Her lavede han imidlertid falske pengesedler, og blev derfor idømt slaveri på Kronborg. Under tidligere soldaterkammeraters bevogtning forsøgte Christian Kjær ved flere lejligheder at flygte. Det lykkedes ham dog aldrig at undslippe, og først i 1850 blev han benådet. Han har selv har illustreret flugtforsøget i Øresund.

Ill. fra Forbryderen Christian Kjær, hans liv og levnet. København, 1860.

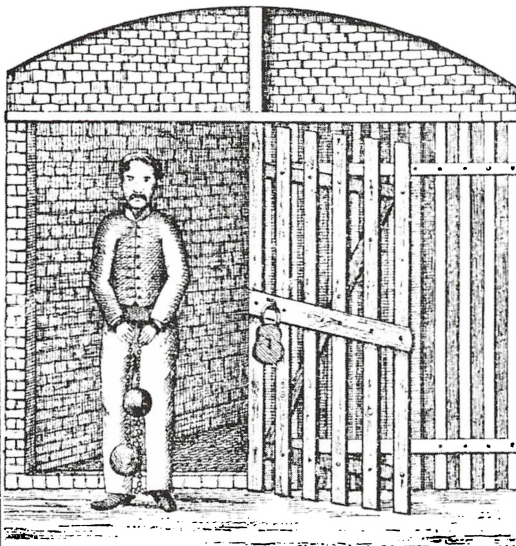
rede et eksempel når desertionernes antal blev for højt. Et eksempel på dette finder man i 1732, hvor tre desertører føres til galgen. Ved galgen var der opstillet en tromme hvorpå desertørerne spillede et makabert terningspil – taberen blev hængt, mens de resterende blev idømt spidsrodsstraf.

Spidsrodsstraffen

Spidsrod bestod, i at den dømte 8, 16 eller 24 gange skulle passere ned mellem to rækker med 300 mand bevæbnet med kæppe. Den dømte kunne maksimalt blive ført ned 8 gange dagligt, hvilket dog løb op i 2400 slag over rygstykkerne. Var forbryderen så idømt 24 gange spidsrod – en typisk straf for desertation, ventede der 7200 slag fordelt over tre dage.

Det raffinerede ved spidsrodsstraffen bestod i, at det var soldatens kammerater der udførte straffen. Foran den dømte gik der to soldater for at holde tempoet nede – således alle soldater fik tid til at levere et velplaceret slag, og hvis soldaterne holdt igen med slagenes hårdhed kunne de selv se frem til at smage stokken. Havde den dømte så oven i købet påkaldt sig soldaterkammeraternes vrede ved at stjæle fra en „broder“, som soldaterne kaldte hinanden, har spidsrodsstraffen unægtelig været hårdere.

Tyskeren Theodor Ulrich Nübling, der var hvervet soldat i Danmark 1783–1791, erindrer sin første medvirken i en spidsrodsstraf således: „Jeg så mig tilbage og bemærkede en officer bag mig, min angst tog til, arrestanten kom tilbage, jeg ville slå bedre til, men kunne ikke, slaget ramte bukselinningen. Pludselig fik jeg af oberstløjtnanten, der stod bagved mig, et stød mellem skulderbladene af hans stok, så at jeg selv fløj over i det andet geled, og mit gevær faldt på jorden. Jeg rejste mig op igen, tog mit gevær op, og en tåre trængte sig frem i mit øje, da min ryg blev truet med 12 stokeslag, hvis jeg endnu viste mig skånsom. Jeg måtte betvinge min uberettigede mildhed og slog nu til, så godt jeg kunne.“ Kronborg var berygtet for spidsrodsstraffen, ing-

en andre steder i kongeriget er den så hyppigt anvendt som her. Eksempelvis fandt 85 % af alle sjællandske (ikke-københavnske) spidsrodsstraffe sted på Kronborg i perioden 1728-54.

Selvmondsforsøg

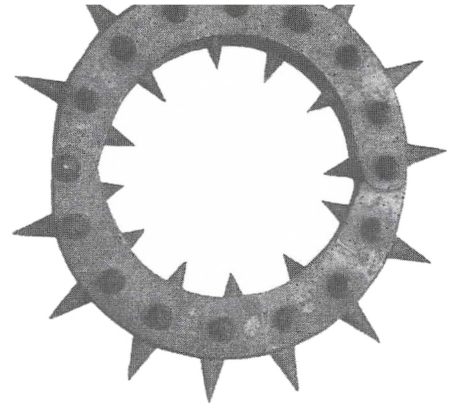
Da desertation i reglen aldrig var kronet med held, vendte flere soldater sig mod den endelige løsning i form af selvmordsforsøg. I 1750 var Rasmus Johansen idømt 24 gange spidsrod og fæstningsarbejde i jern på ubestemt tid for desertation. Rasmus har udstået de første 2 spidsrodsløb, men har så stor pine og smerte, at han ifølge dommen „finder et glasskår og med dette dels afskærer og dels afriver sit membrum virile“ (det mandlige lem). Han overlever imidlertid, og bliver nu anklaget for selvmordsforsøg. Regimentsretten dom lyder på kagstrygning og livstid blandt Kronborgs uærlige slaver. Kongen benåder dog Rasmus til at udstå de sidste 8 spidsrodsløb samt en livstidsstraf blandt de ærlige slaver. Men det er kendetegnende at selvmordsforsøget blot førte til en forøgelse af straffen.

Et halvt år tidligere *truede* soldaten Sebastian Zerneis med at begå selvmord. Resultatet blev 16 gange spidsrod og arbejde i jern på Kronborg til han ophørte med sine trusler.

Årsagen til de hårde straffe skal findes i datidens opfattelse af at livet var gudgivet og helligt. Selvmord blev fordømt som den sikre vej til helvede, og selvmordere kunne da heller ikke blive begravet i kirke eller på kirkegård. Selvmord var ganske enkelt ensbetydende med gudsbespottelse.

Selvmondsmordere

Løsningen på selvmordsproblemet kunne være at få bødlen til at udfri sig fra det elendige liv. Men først skulle der begås en forbrydelse der kvalificerede til henrettelse. Det typiske var, at soldaten slog et tilfældigt og ganske uskyldigt menneske ihjel. Centralmagten skred så ind med henrettelse af morderen, dels for at afskrække andre fra at gøre noget lignende, men i høj grad også af religiøse grunde,

Halsjernet, der forhindrede den dømte i at finde hvile. Velsagtenes en effektiv måde at erindre soldater om det uhensigtsmæssige i at sove på vagten.

Frederik den Andens prægtige renessanceslot. Billedet har formentlig skulle vise hvorledes Kronborgs kanoner beherskede porten til Østersøen – en opgave Kronborg i øvrigt aldrig magtede i praksis. Straffens Kronborg skinner dog også igennem, i kraft af galgen opstillet foran fæstningen.

Kopi af kobberstik fra slutningen af det 16. århundrede af ukendt kunster, i forfatterens eje.

Rekonstruktion af slaverevolten 1785. Soldater fra Sjællandske Jægerkorps „fyrrer bravt“ ind i mængden af ulydige slaver.

Kunstner: Christian Würgler Hansen, 2000. I kunstnerens eje.

idet man i datiden var overbevist om, at Gud ville straffe landet hvis ikke staten straffede synderne. For „selvmordsmorderen“ var der også det positive element, at henrettelsen sås som den dødsdømtes udsoning med Gud, og det skete da heller ikke sjældent at henrettelserne udviklede sig til bevægende religiøse ceremonier, hvor synderen angrede og blev tilgivet. Morderens muligheder for at undgå helvedes evige pinsler var derfor gode.

Der er adskillige eksempler på selvmordsmordere blandt Kronborgs soldater. Frederik Conradi, følte sig i 1753 dårligt behandlet og besluttede sig for at dø. Han lader sit gevær med tre knapper af træ, og da en tilfældig pige kommer ind i hans værts hus, følger han efter hende ud på gaden og skyder hende på klods hold i ryggen. Pigen overlevede dog og kongen dømte Frederik Conradi til at modtage 27 slag med den nihalede pisk, katten, at blive brændemærket på ryggen, og til livstid i jern på Kronborg. Sagen er et godt eksempel på, hvorledes soldaten *ikke* idømmes dødsstraf – fordi det netop er det forbryderen ønsker.

Forsøget på selvmord gennem henrettelse skete i øvrigt ofte når den dømte ventede på en korporlig straf. Pludselig indrømmede den dømte andre forbrydelser, eller forsøgte at dræbe en medfange. Men fik retten mistanke om at det var et ønske om henrettelse der lå til grund for indrømmelserne, idømte man typisk den dømte til pisk, brændemærkning på ryg eller i pande og slaveri på livstid.

Snigmord

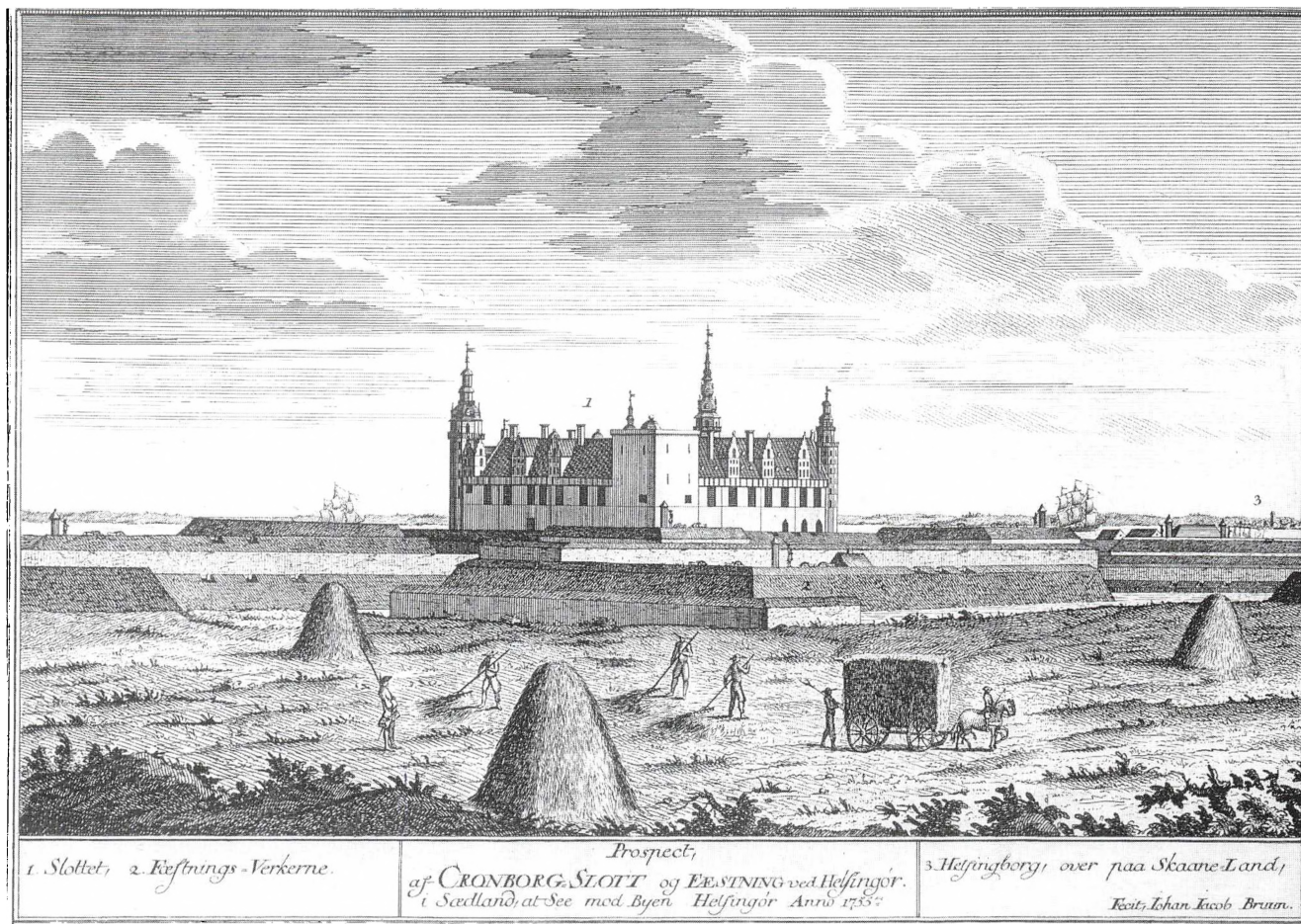
Som nævnt fandt der også alvorligere forbrydelser end tyveri og desertation sted – fx snigmord. Et sådant finder sted i 1745. Tambouren Johan Grünning har haft en ordveksling med sergenten, som mener, at Johan taler for højt. Desuden er hans faglige stolthed blevet krænket, da han dagen forinden er blevet skældt ud for at slå dårligt på tromme. Og obersten har samme dag truet med spidsrod, vand og

brød fordi han har mistet en hue. Det hele er åbenbart blevet for meget for Johan, for om morgenen den 21. maj går han hen til sergenten, som han deler kvarter med. Mens denne bøjer sig ned for at tage sine støvler på, stikker Johan sin kårde ind i siden af brystet på ham, så den går i gennem hjertet. Sergenten dør øjeblikkeligt. Her går kongen ikke ind og ændrer på regimentrettens dom. Johan skal kagstryges, d.v.s. piskes af bøddelen, ni gange på stedet for forbrydelsen. Når det så er overstået skal han radbrækkes nedefra og flettes på hjulet uden nådestød. Selve kagstrygningen foregår ved at Johan føres til åstedet og piskes. Derefter får han en uge til at komme til kræfterne igen, for så atter at blive ført til åstedet og blive pisket igen. Efter at have været pisket en gang ugentlig i ni uger, får han så fire dage til at komme til kræfter inden radbrækningen. Årsagen til den ekstremt hårde straf er, at Johan forargeligt har brudt de militære æresbegreber ved at stikke sergenten ned bagfra. At han yderligere har anvendt den kårde der var givet ham til landets forsvar, har gjort forbrydelsen endnu mere oprørende.

Slavefæstning

Et af de mere oversete aspekter af Kronborgs historie, er fæstningens fortid som straffeanstalt for kriminelle, en funktion stedet havde helt frem til 1852. Straffefangerne blev i datiden kaldt slaver. Ser man på slavernes kriminelle baggrund, vi-

En af de få samtidige billeder der viser slaver i arbejde foran Kronborg. Slaverne er bevogtet af de såkaldte Gewaltigere - ældre underofficerer der ikke mere var anvendelige som soldater. Gewaltigerne havde ry for at være fortrukne og uduelige.

Billedmaterialet af slavernes indkvarteringsforhold på Kronborg eksisterer ikke. Men ifølge kilderne må slavekvarteret i Kronværksporten have været ganske tæt på denne rekonstruktion.

Kunstner: Christian Würgler Hansen, 2000.

I kunstnerens eje.

ser det sig, at det primært drejer sig om soldater der var deserteret, eller som gentagne gange havde begået tyveri. Men også den civile stand var repræsenteret i Kronborgs slaveri i form af løsgængere og tyve.

Slaverne bar alle lænker, men blev efter forbrydelsens karakter opdelt i „uærlige“ og „ærlige“.

De uærlige var lette at genkende, da de bar en fangedragt opdelt i lysegule og lysegrønne felter. Det var hårdkogte kriminelle, så som voldsmænd, brandstiftere, mordere og mænd, der gentagne gange havde stjålet. De kom aldrig udenfor fæstningens mure, og mange af dem var til evig skræk og varsel blevet brændemærket i pande eller ryg. Helsingørshistorikeren Laurits Pedersen forklarer brændemærkningen af slaver: „Det var det slette efterretningsvæsen der gav forbryderne gode chancer; men en foranstaltning der bødede derpå var den at give personerne et forbrydermærke, enten ved at afskære et eller begge ører, eller ved ligefrem at brændemærke ham eller som det hed „at give ham brænde“ d.v.s. med et gloende jern at stemple en galge eller et hjul på hans pande eller kind, i allerskånsonste tilfælde på ryggen“

De ærlige slavers klædedragt var mere diskret i brune og grå felter. De var småkriminelle, ofte desertører eller tyve der kun havde stjålet en enkelt gang, og oftest med en tidsbestemt straf. De ærlige slavers blev til tider lejet ud til Helsingørsborgere, som husslaver helt uden opsyn, hvor så borgeren hæftede for dem. Livet som husslave var det bedste en straffefange kunne håbe på. I reglen blev de behandlet godt af de familier de arbejdede for, fik bedre kost og havde ret til at tjene deres egne penge. For nogle var tilværelsen som husslave så god, at der er eksempler på slaver der ved afsoningens ophør bønfaller om at forblive i slaveriet.

Slaveliv

Selvom livet som slave var tåleligt for nogle, skal man ikke fristes til at tro at det var et godt liv. Når mørket faldt på, var førstegangsstraffede stuvet sammen med hærdede forbrydere i små fugtige, utøjsbefængte og ildelugtende rum, hvor epidemier ofte tyndede kraftigt ud i antallet af slaver. Om slavernes kost, der primært bestod af vand og brød, fremgår det af resolution af 24/2 1764 „at slaven skal underholdes således at han ikke dør af hunger, men på den anden side føler straffens alvor“. En kaptajn på Kronborg i starten af 1800-tallet beretter, at slavernes logi var så elendigt at man udarbejdede to forslag om at bygge nye slavekvarter, „men begge forslag fandtes for kostbare, og man nøjedes med, dog først i aaret 1817, at foretage nogle forbedrende indretninger i det havende locale, og tilstaae hver af slaverne en straaesæk og et uldent tæppe til deres natteleie.“

Slavernes vogtere var også et problem. I et brev dateret 1787 foreslår Kronborgs fæstningskommandant, at man skulle give de internerede slaver fri: „da underofficererne (fangevogterne) ikke var skikket til at passe på dem, fordi de var gamle, kraftløse og altid fulde.“

Den førnævnte kaptajn slutter i øvrigt sin beretning af med en vurdering af om straffen virker efter hensigten: „Naar man undtager slavernes vist nok ikke sunde opholdssted under jorden, hvis indflydelse dog meget formindskes ved hans næsten daglige anvendelse til arbejde i fri luft, saa afskrækker hans tilstedeværelse paa Cronborg vist nok ikke fra forbrydelser.“

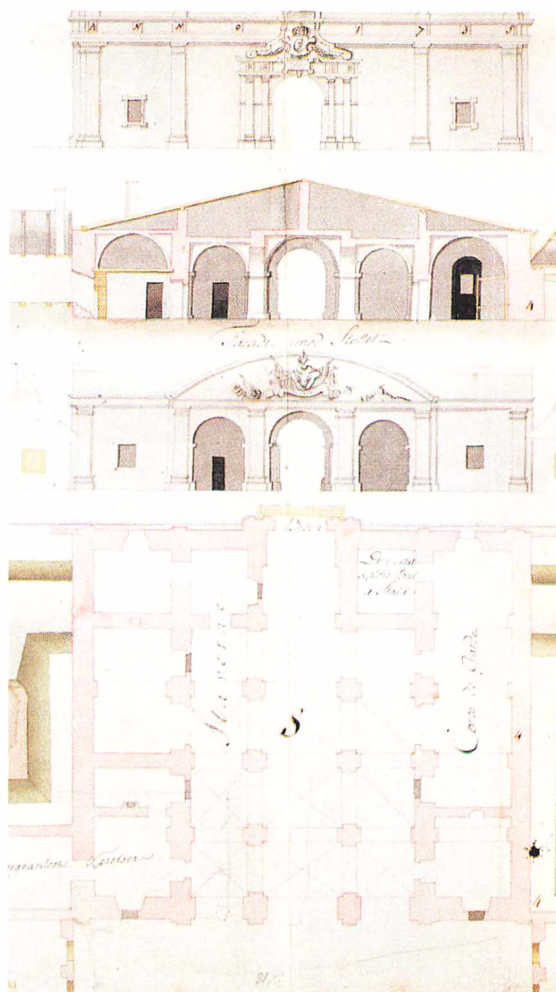
Slaverevolte

Fæstningsslaveriet på Kronborg foregik ikke altid lige gnidningsløst. Ved arbejdstidens begyndelse, den 24. oktober 1785 nægtede seks slaver at udføre deres arbejde. Årsagen var utilfredshed med deres opsynsmand, underofficeren (Gewaltiger) Sternstein. Slaverne mente at Sternsteins behandling er for streng, og at han er tyvagtig og har stjålet af fæstningens materialer. De seks ulydige fæstningsslaver bevæger sig over til en større gruppe medslaver. Vagtmandskabet skrider imidlertid ind og får arresteret de ulydige elementer.

Omkring eftermiddagstid har ulydigheden imidlertid bredt sig. Med krav om øjeblikkelig løsladelse af deres seks kammerater nægter samtlige Kronborgs slaver at genoptage arbejdet. Endnu engang må fæstningens soldater gribe ind med magt. Ubevæbnede og i lænker som slaverne er, bliver de hurtigt drevet ind bag deres gitter i Kronværksporten. I samme øjeblik ridder kronprinsen, den senere Frederik den Sjette, gennem Kronværksporten, og slaverne forlanger under råb og hyl at klage deres sag til „kongen“. Dernæst begynder de at bryde stenbroen op, kaste rundt med inventar, og forsøger at vælte slavegitteret. I forsøget på at drive slaverne ind i deres fangehuller mister soldaterne kontrollen. Slaven Florian Raab vrister et gevær fra soldat Jonsen og dræber ham øjeblikkeligt med et skud gennem halsen. Nu fyrer soldaterne „bravt“ med skarpe skud ind i mængden af rasende slaver. Da krudtrøgen har lagt sig, er én slave dræbt og flere såret – heraf to dødeligt. Revolten er bragt til ende.

I den efterfølgende retssag blev slaven Raab idømt halshugning, mens otte andre blev idømt pisk i op til tre dage. Slaverevolten er dog et særtilfælde. Slaveriet foregik i reglen uden de store problemer, almindeligvis kun afbrudt af flugtforsøg.

Når man gik gennem fæstningens hovedport, Kronværket, gik man bogstaveligt talt gennem et fængsel. På venstre hånd havde slaverne deres kvarterer, mens soldater på vand og brød var at finde i Kronværkets højre side. I dag er der ingen spor efter slaverne, men Kronborgs mandlige besøgende har stadig mulighed for at se en afstraffelsesmetode til ulydige soldater. På herretollet er der nemlig endnu bevaret en celle, der mest af alt minder om et bur.

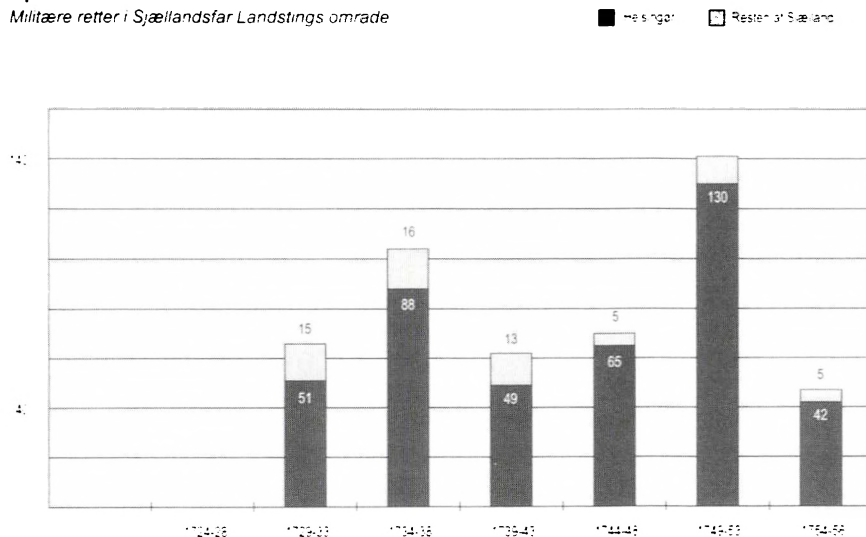

Kronborg er kendt som kongernes og Hamlets slot. Kongerne opholdt sig dog kun sjældent på slottet, der egentlig ikke var et kongeslot, men en fæstning med en kongelig lejlighed. Og Hamlet har af gode grunde aldrig været på stedet. Skal men endelig knytte nogen personer til Sundets vogter, er der en vis rimelighed at fokusere på de soldater og slaver, der havde deres tilværelse på fæstningen. En fæstning der på mange måder kan beskrives som elendighedens & straffenes Kronborg.

Anders Bloksgaard er stud. mag. art.

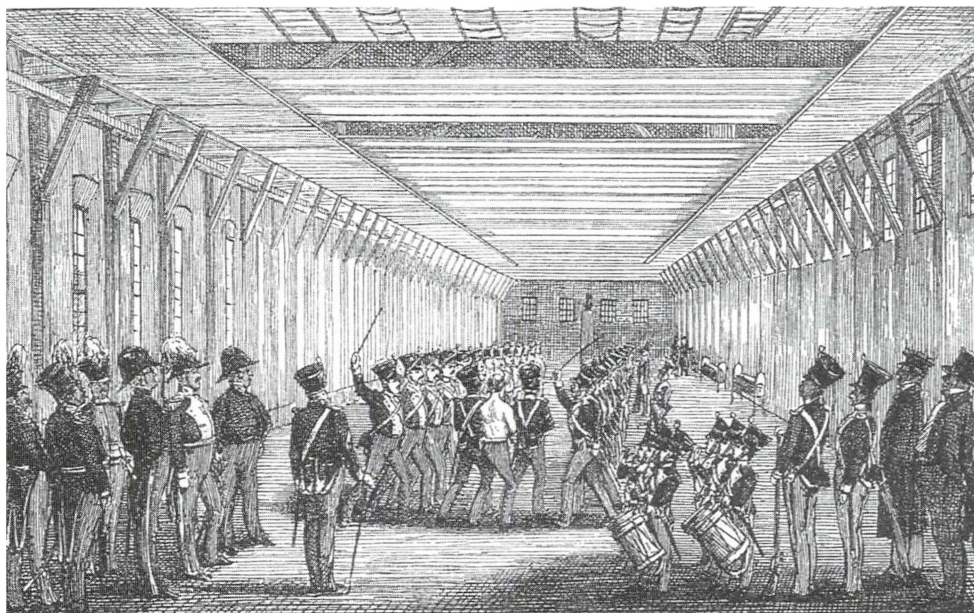
Spidsrodsstraffe 1729-56

Militære retter i Sjællandslæge Landstings område

Ingen andre steder i Kongeriget var spidsrodsstraffen så hyppigt anvendt som på Kronborg. På Sjælland fandt op mod 85% af alle spidsrodsstraffe sted på garnisonen i Helsingør i perioden 1729-56. Et faktum der vel kun har øget antallet af desertioner.

Kilde: Tyge Krogh: Oplysningstiden og det magiske. København 2000. (p. 274)

Litteratur & Kilder

M.C. von Arnholtz: *Cronborg*. Helsingør 1836.

Leif Beckman & Herluf Petersen (red.): *Kampen mod forbrydelsen, bind 1-3*. København 1951.

Kenno Pedersen: *Det gamle Helsingør*. Hellerup 1982.

Laurits Pedersen: *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*. bind 1-2, København 1926.

Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle*. Upubliceret Ph.d. afhandling (KB) 2000.

Christian Kjær: *Forbryderen Christian Kjær, hans liv og levnet*. København, 1860.

K. C. Rockstroh: *Slaverivolten paa Kronborg 1785*. Årbog fra Frederiksborg amt, 1936.

Tyge Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*. København 2000.

Th.Thaulow, *Den danske soldat gennem tiderne*. København 1946.

Rigsarkivet, Forsvarets arkiver:

Kronborg Fæstning: *Straffebøger*, nr. 138-155 & *Stokhus*, nr. 173-179.

KTS Ingeniørkorpset: *Kronborg fæstning*.

Kobberstik af spidsrodsstraffen. Den dømte soldat kunne i bedste fald slippe med 2400 slag – i værste fald 7200. På 1700-tallets Kronborg blev spidsrodsstraffen gennemsnitligt anvendt to gange om måneden.

(Tegning af Klæstrup).

MANDEN BAG

guldhornstyveriet

Den 4. maj er det 200 år siden, Niels Heidenreich brød ind i Det kgl. Kunstkammer og stjal de berømte guldhorn fra Gallehus. Tyveriet inspirerede Adam Oehlenschläger til at skrive det berømte digt „Guldhornene“, der kom til at indvarsle romantikken i Danmark. Men hvem var denne Niels Heidenreich?

AF CHRISTIAN LARSEN

Niels blev født den 8. juni 1761 i Foulum ved Tjele, 12 km nordøst for Viborg, som søn af degn ved Tjele kirke, væver Otte Nathansen (1735 – ca. 1800) og Anne Birgitte Sørensdatte (ca. 1738 – 1818). Forældrenes samliv var just ikke lykkeligt, faderen begyndte at drikke og måtte opgive degneembedet. Han døde senere som omstrejfende tigger. Anne Birgitte forlod sammen med Niels og sine to døtre sin mand i 1771 og sluttede sig til væver og tidligere randersdragon Christen Hansen i Foulum. Helt ubekendt var Christen for familien, for han var gift med Otte Degns svigerinde, som han havde forladt. Christen forsvandt dog hurtigt ud af familiens liv, og Anne Birgitte og hendes børn slog sig ned i Lundum ved Horsens. Der herskede yderst trange kår i Niels' barndomshjem, og allerede før konfirmationen måtte han ud at tjene hos bønder. Niels var imidlertid et lyst hoved, og han fik

undervisning hos degnen i Tamdrup. Desuden lærte han sig selv geometri, trigonometri og regning. En tid var han skoleholder for degnen i Vinding, så dreng ved det russiske hof i Horsens, hvilket dog kun varede i 10 uger, hvorefter han blev skriverdreng hos proviantskriver Kramer i byen.

I en noget sen alder, 20 år gammel, blev Niels i 1781 optaget i Horsens Latinskole. Niels gik på skolen i seks år og fik pæne karakterer, men ved juletid 1786 „fik (han) det Indfald at løbe bort“, som der står i skoleprotokollen, et halvt år før, han ville være blevet student. Familiens økonomiske forhold var ikke blevet bedre, de skyldte penge alle vegne, og kreditorerne var efter dem. Derfor valgte Anne Birgitte, Niels og hans yngste søster at tage til København i december 1786. I hovedstaden prøvede Niels at ernære sig som „Informator“, dvs. privatlærer, men også her fik han hurtigt en masse kreditorer, der var lige så nidkære som deres jyske kolleger.

Greb til falskmøntneri

I sommeren 1788 stod Niels i en desperat økonomisk situation, og for at skaffe penge til dagen og vejen tyede han til kriminalitet. I juni og juli begyndte han at lave falske lånesedler (såkaldte assistentshussedler), som han pantsatte, og derefter 55 en-rigsdalersedler. Flere af pengesedler mislykkedes, og Niels videregav kun omkring

30, inden han blev opdaget. Om aftenen den 30. september 1788 ved 20-tiden traf Niels en skomagerdreng i Ulkegade, som han gav en af sine falske dalersedler og bad ham købe to stykker toskillingslys. Drengen ville så få 1 skilling for sin umage. Drengen gik imidlertid op til sin mester, Svend Schive i Ulkegade 164, som fattede mistanke til sedlen. Schive kaldte Niels op og fastholdt ham, til Gammelholms hovedvagt kom og hentede Niels.

Allerede næste dag holdt politimester J.T. Flindt forhør over Niels. Tilstede var også en af bankkommissærerne, Wilkens, der erklærede, at dalersedlen er falsk, bl.a. var der fejl i underskrifterne: Westergaard var blevet til Wesergaard. Politiet ransagede derefter Niels' logi hos brændevinsbrænder Lorentzen i Magstræde 19, hvor der blev fundet endnu en falsk seddel. Hos moderen i Hummergade 4 fandt politiet værktøj og forarbejder til seddelfremstillingen: *„en Blyeplade paa hvilken... med ophævet Arbeide Kongens Ziffer og de Bogstaver S.B., som almindelig findes i Banco Seddel Papiret“*, *„en Timplade paa hvis eenne Side var stukken een Een Rigsdaler Banco Seddel, og paa den anden Side Kongens Ziffer, samt de Bogstaver S.B.“*; otte ufærdige sedler, *„en Mæng-*

Bygningen, hvor Niels Heidenreich listede ind for at stjæle guldhornene ligger der endnu. Den gang var der kunstammer – siden flyttede Det Kongelige Bibliotek ind – og i dag er det en del af Rigsarkivets magasin på Slotholmen.

Niels Heidenreich boede i denne ejendomme på hjørnet af Larsbjørnstræde og Studiestræde. Han logerede i studen og havde køkken ud mod gården.

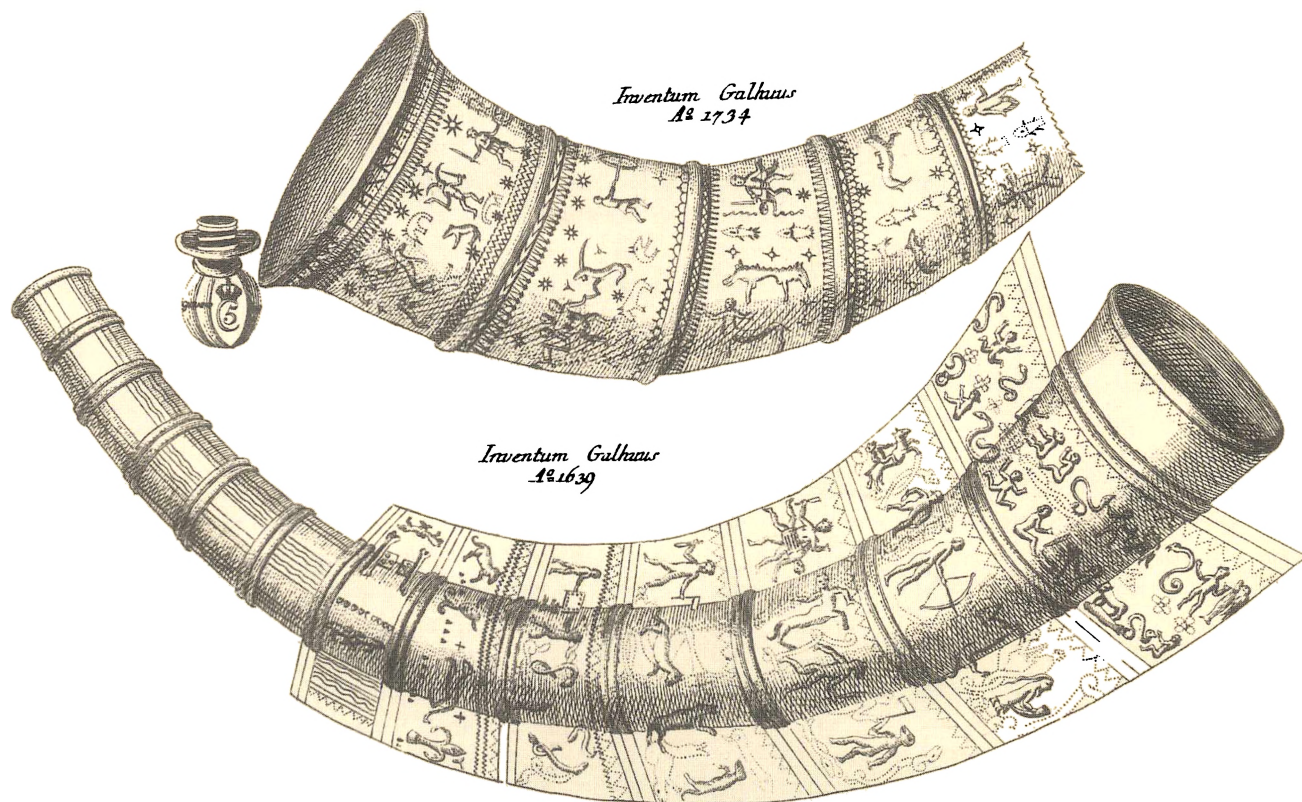
de Blye Bogtrækker Skrift Bogstaver“, en valse og en krukke med sværte, en lille presse, *„en Machine med 2de Valser i“* og meget andet.

Fremgangsmåden var ifølge Niels denne: *„Hand afegnede en 1 Rd.ler Banco Seddel paa et Stk. Papiir aflige Størrelse med Bliant, belagde den glatte Timplade tyndt med guult Vox, og derover paa lagde hand den med Blyant afegnede Banco Seddel, hvoraf fulgte, at Voxet trak Blyantes Trækene til sig, saa at hand kunde, som og skeede, med en fin af ham selv forferdiget Stift stikke igiennem Voxet i Pladen, efter at det første Stik saaledes var skeet, og Voxet aftaget, fuldførte han Arbeidet med en større Stift, hvilken er den som findes iblandt de øvrige i Dag fundne Instrumenter, hvad der findes paa den anden Side, nemlig Kongens Ziffer med Bogstaverne S.B., har han stukken paa samme Maade“*.

Dømt til døden

Straffen for falskmøntneri var (og er) hård, og den 29. juni 1789 dømte Hof- og Stadsretten ham fra liv, ære og gods. Niels indgav dog en bønsskrivelse til kongen om at få straffet mildnet. Han slog på *„den yderste Triang og Armod, hvori ej*

allene han selv, men ogsaa hans gamle hjælpeløse Moder samt uforsørgede Søster befandt sig“, som havde „drevet ham til at begaae denne Forbrydelse“. Christian den Syvende var nådig, og på sin fødselsdag den 29. januar 1790 ændrede kongen straffen til livstid i Københavns Tugt- og Forbedringshus.

I fængslet opførte Niels sig godt, og takket være sit lyse hoved og skolegang blev han i 1792 ansat som skoleholder Thuderups medhjælper i dennes undervisning af de indsatte. For dette arbejde fik han 25 rigsdaler om året. Niels håbede, at dette ville forøge hans chancer for løsladelse, men både i 1794 og 1796 afslog kongens hans ønske. Først ved kongelig resolution den 13. september 1797 blev han løsladt. Betingelserne var, at hans svoger toldbetjent Peder Madsen skulle optage ham i sin husstand og føre tilsyn med ham. Niels blev godt hjulpet på vej i sit nye liv af myndighederne. En kongelig bevilling pålagde Københavns Magistrat at give ham borgerbrev som frimester i urmager- og guldsmedarbejder. Senere gav Den reiersenske Fond ham

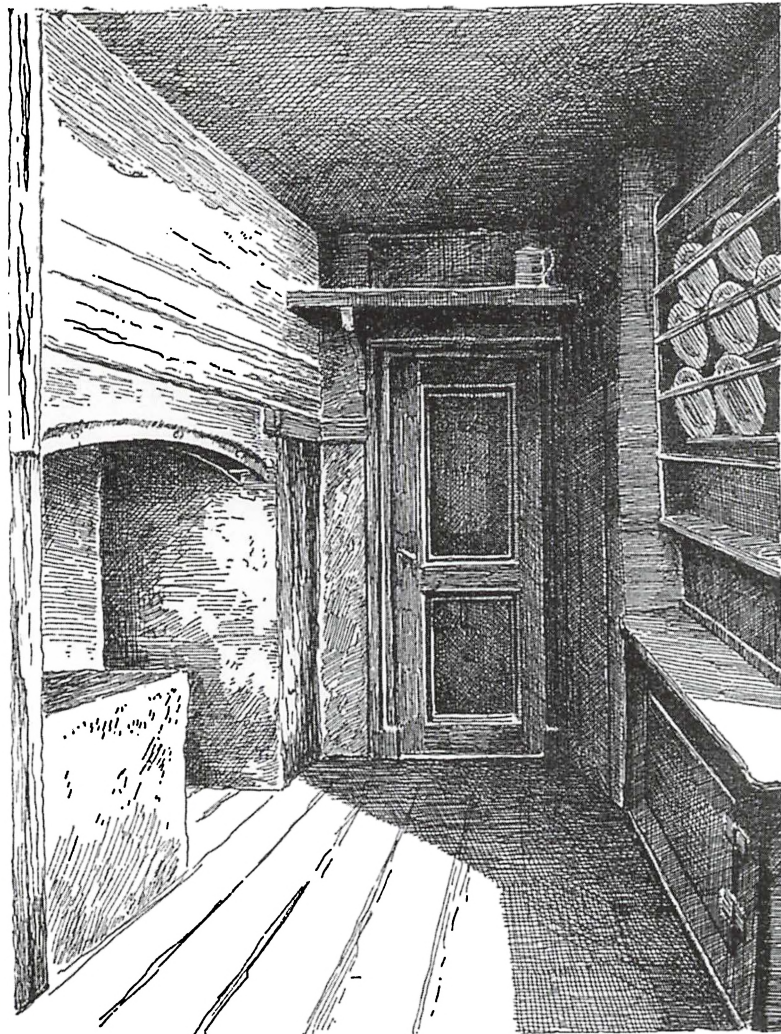
600 rigsdaler til fremstilling af en brilleslibemaskine.

Atter økonomiske problemer

Vel etableret kunne Niels så i marts 1798 gifte sig med sin udkårne, Johanne Sophie Rosine Luckner (1776-1828), som han havde lært at kende i Tugthuset. Johanne havde på det tidspunkt to tyveridomme bag sig. I de følgende år voksede den lille familie med tre børn, hvortil kom Niels' moder, der blev forsørgt af Niels, men hurtigt manglede familien penge. Niels greb da atter til den hurtige udvej: kriminalitet. På Det kongelige Kunstammer opbevaredes de to guldhorn fra Gallehus, fundet 1639 og 1734. Niels kendte kunstammerforvalterens fuldmægtig, J.P. Gall, og havde besøgt Kunstammeret. Niels fik nu den idé at stjæle de to guldhorn. Han undersøgte i hemmelighed adgangsforholdene og lavede sig en falsk nøgle. Tirsdag aften den 4. maj 1802 brød han ind i Kunstammeret, stjal de to guldhorn samt en guldkæ-

Køkkenet, hvor Heidenreich omsmeltede sine tyvekoster. Mærkværdigvis opdagede familien ikke, at der lå et par guldhorn gemt i køkkenskabet.

(Tegning fra 1939 i Brøndsted: *Guldhornene*)

de og en sølvarmring. Politiet iværksatte straks en undersøgelse, men først den 12. maj fik offentlighed nys om det skete via en notits i *Fynske Avertissements Tidende*. Den 17. maj – to uger efter indbruddet – indrykkede politiet følgende bekendtgørelse i *Berlingske Tidende*: „Natten imellem 4de og 5te denne Maaned er paa Kunstammeret begaaet Tyveriet af de 2de bekiendte ældgamle i Holsteen fundne Guldhorn, samt en gammel Guldkiæde med Brillanter og en Sølv Arming. En Douceur af 1000 Rdlr. dansk Courant loves til den eller de, som opdager og hertil anmelder dette Tyverie og skal Anmelderens Navn blive fortiet“.

Imens politiet efterforskede sagen, gik Niels i gang med at omsmelte guldhornene, der tilsammen vejede 7½ kg. Niels lavede dels smykker af

forskellig art, dels skospænder, men efter en måned begyndte han at lave efterligninger af ostindiske guldmønter, de såkaldte pagoder. Vi kan undre os over, at han ville lave pagoder, men på det tidspunkt havde Danmark kolonien Trankebar i Indien, og Københavns Mønt havde i 1787 slået 18.375 guldmønter efter indisk forbillede. Der var således et marked.

Niels lavede omkring 800 mønter, hvoraf de 660 solgtes til 16 af Guldsmedelavets henvend 100 mestre, også mestre med store værksteder. Hvis en køber var i tvivl om mønternes ægthed, udstedte Niels gerne en attest: „Jeg underskrevne har solgt til Velædle Hr. Michael Fogt et pr. gamle Guldskoespænder vog 6 Lod for hvis lovlige Adkomst jeg i alle Maader indestaar ham og til hans Sikkerhed har jeg meddelt ham dette Beviis med min Haands Underskrift. Kiøbenhavn d/ 10de Juni 1802. N. Heidenreich. Uhrmager boende paa Hiørnet af Studie og Lille Larsbjørn Strædet No. 105 i Stuen“. Når han afsatte guldmønterne, kunne han også udgive sig for at være en ostindisk kaptajn eller repræsentant for en sådan ved navn Allong Bruun. Ifølge Niels' egen forklaring tjente han cirka 1.200 rigsdaler på salg af guldhornsguldet. Heraf gik de 781 rigsdaler til indløsning af gammel gæld og huslejerestancer.

I politiets søgelys

I april 1803 købte guldsmeden F.A. Regnell nogle pagoder af Niels. Uheldigvis for Niels solgte Regnell pagoderne videre til tidligere oldermand Andreas Holm, der skulle bruge guld til et forgyldningsarbejde. Dette mislykkedes helt, fordi forgyldningen blev blakket, stribet og ujævn. Holm undersøgte det indkøbte guld og kunne se, at guldholdigheden var meget varierende, og at der var tilsat messing. Holm bad Regnell om at levere de resterende pagoder til politiet og forlange en undersøgelse. Regnell bad Niels gå med til politiet, hvilket Niels indvilgede i. På Politikammeret svarede han godt for sig og fik lov til at gå! Andreas Holm var dog overbevist om, at der var noget galt, og han bad politidirektør Hans Haagen om at undersøge Niels' forhold.

Nu fik Niels travlt. Han kastede møntstemplerne i Stadsgraven, brændte sine forfalskede assistentshussedler, flyttede fra Larsbjørnsstræde

til Klareboderne, ligesom han gik rundt i Bredgade og spurgte efter Allong Bruuns adresse, så han senere kunne præsentere vidner på, at denne hr. Bruun virkelig eksisterede. Søsteren Marie Øverød, der var blevet skomagerkone, fik et chatol, hvori han gemte guldklumper og uprægede møntblanketter.

Uheldigvis spildte Regnell og hans kollega Gabriel Kumlin heller ikke tiden. De skyggede Niels på hans natlige udflugter og holdt Holm underrettet, og han lod informationerne gå videre til politidirektøren. Niels blev sammen med hustruen Johanne kaldt på Politikammeret den 27. april. De følgende tre dage foregik der et omfattende forhør af 30 personer, ligesom pagoderne blev undersøgt. Niels blev grebet i selvmodsigelser, og den opskræmte søster fortalte politiet om chatollet. Politiet undersøgte straks det og fandt guldklumperne samt de uprægede møntblanketter. Den 30. april var der ingen anden udvej for Niels end at tilstå.

Niels og Johanne tilbage i Tugthuset

Man skulle tro, at Niels nu blev sat for en dommer, der kunne tildele ham en passende straf for tyveriet, men dommen faldt i form af en kongelig resolution den 10. juni 1803. Niels havde misbrugt den kongelige nåde og frihed, som kongen havde givet ham i 1797, og vist sig uværdig til samme. Derfor skulle han indsættes i Tugthuset på livstid „samt betages de Midler, hvorved det kunde gøres ham muligt atter at begaae Falsk og saaledes paa nye at blive farlig for Staten“.

Niels' kone Johanne blev løsladt, da hun ikke havde været involveret i tyveriet, hvilket hun fastholdt. Cand.theol. J.C. Brestrup havde lige efter tyveriet udgivet skillingsvisen: *En mærkværdig nye Vise om det store og uhørte Tyverie paa Konstkamret...*, som blev en succes. Da tyvens identitet kom frem, skrev Brestrup straks en vise om Niels. Johanne mente imidlertid, at visen var ærekrænkende for hende og anlagde sag mod Brestrup. Han måtte møde i Københavns forligelseskommission den 1. juni og erklære, at hvad han havde skrevet om Johanne i visen, ikke var rigtigt, og at han trak det tilbage. Senere blev Ni-

En del af materialet fra hornene endte som indiske guldmønter – de såkaldte „pagoder“

els og Johanne separeret, og Johanne faldt tilbage til tyveri. I 1822 blev hun idømt livsvarigt fængsel for tyveri. Hun døde i november 1828 i Tugthuset. På det tidspunkt var parrets tre børn allerede døde.

„smukke blaae Øyne...“

Kun én gang forsøgte Niels at flygte. Det skete natten mellem den 27. og 28. september 1803. Sammen med to andre livstidsfanger, Ole Nielsen og Peter Jensen Høybye, gennembrækkede han muren til et kammer, der vendte ud mod gaden, brækkede en jernstang i et vindue løs og ferede sig ned ved hjælp af sammenbundne senge-lagner og linned. Niels og de to andre blev straks efterlyst, og derfor ved vi i dag, hvordan Niels så ud: „undersøsig af Statur, feed og glat i Ansigtet, smukke blaae Øyne og guulagtige Øyenbryne, kort afskaaret guulagtig Haar bred af Skuldre og stærke Been“. Friheden var dog ikke længe, og allerede den 29. september var Niels og de to andre tilbage i Tugthuset. Her beskæftigede Niels sig med smede- og filearbejde – han var jo ferm med sine hænder – samt matematiske studier, bl.a. forsøg på at løse problemet med cirkelns kvadratur.

Da Niels var 76 år, blev han overflyttet til Forbedringshuset, og i 1840 kunne den nu 79-årige mand forlade fængslet som en fri mand. Han blev anbragt på Ladegården, overførtes senere til Almindelig Hospital, og her døde han den 7. august 1844.

Christian Larsen er historiker

Kilder og litteratur

- Landsarkivet. Københavns Politiret.
- 2. protokol. Behandlede sager maj-juni 1803
- Georg Galster: Heidenreichs falske bancosedler. *Nordisk Numismatisk Unions medlemsblad* 1955
- Johs. Brøndsted: *Guldhornene*. 1954
- Bo Bramsen: *Andreas Holm*. 1976
- Dansk Biografisk Leksikon* bd. 6. 1980

En retsindig og ordentlig Mand i sit hele Forhold

„De vilde være omkomne af Kulde“. I politiretten var man ikke i tvivl. Hvis ikke lods Hans Johansen Stage havde reddet de tre sandgravere, ville kulden have gjort det af med dem. Lods Stage fik en redningsmedalje for sin heltedåd, og blev dermed centrum for en „medaljesag“, der i dag ligger på Rigsarkivet.

AF SØREN MØLLER CHRISTENSEN

Tidligt om morgenen den 5. marts 1839 sejler sandgraverne Lars Andersen Aastrup, Lars Pedersen og dennes 12-årige søn ud af Københavns Havn. De lægger kursen mod syd og ankommer efter ti kilometers sejlads til Kalveboderne, hvor de begynder at grave sand. Hen på eftermiddagen har de fyldt båden med tre læster sand (ca. 800 kg.) og begynder turen tilbage til København. Alt er gået planmæssigt og med den gode vind burde de være i København inden aften.

Indefrosset og læk

Men noget går galt, måske var båden lastet for tungt, måske kendte de ikke farvandet godt nok – i hvert fald går de efter kort tids sejlads på grund. Båden sidder godt fast, og for at få den fri må de kaste sand overbord. Det lykkes for dem, men da de endelig er fri, har det taget så lang tid, at de ikke kan nå tilbage til København. De beslutter derfor at sejle ind til Kalvebodstrand og overnatte ved kysten.

Inde ved stranden har den lokale lods Hans Johansen Stage holdt øje med sandbåden. Det er koldt, og der er god grund til at være vagtsom, når der som denne dag er dravis i farvandet og en storm på vej fra sydøst. Han kan se, at båden går på grund adskillige gange, men da den hver gang kommer fri igen, vurderer han trods alt, at sandgraverne har kontrol over situationen. Klokkeren fire om eftermiddagen forlader han derfor lodsstationen, fordi han har et ærinde andetsteds.

Ude på båden bliver uheldene ved med at forfølge sandgraverne – gang på gang går båden på grund, og til sidst sidder de så grundigt fast, at de må indstille sig på at overnatte i båden. De to mænd pakker drengen ind i bådens sejl og lægger ham ned i bådens lukaf, mens de selv tilbringer natten under åben himmel. Det er ikke just et muntert sted at opholde sig – det er koldt og mørkt, stormen tager til, og som om det ikke var nok, ja så er båden læk.

I løbet af natten fryser det stærkt, og da det lysner, kan sandgraverne ikke længere se åbent vand nogetsteds – foruden at de midt i en storm er gået på grund med en åben båd, der er læk, er de altså nu også indefrosset. Lars Aastrup forsøger at gå ud på isen, men da han går igennem med det ene ben, vender han tilbage til båden – isen kan ikke bære, så de må væbne sig med tålmodighed, og håbe nogen fra land får øje på dem.

Ved samme tid er lods Stage gået ned til stranden, hvor han opdager den indefrosne båd. Han får fat på sin rorkarl, og sammen trækker de en af lodsens både ud på isen. I starten kan de gå langs med båden og bryde isen med køller, men efter en tid kan isen ikke længere bære dem, hvorfor de må kravle op i båden. Derfra fortsætter de arbejdet og knuser enten isen med bådstage eller sidder i forstaven og træder den i stykker med fødderne. Når isen på den måde er blevet brudt, trækker de båden frem ved at hive i et tov, der er fastgjort til et anker, de har kastet fremover. Det er hårdt arbejde og først efter fem timer når de endelig ud til de tre uheldige sandgravere og sandbåden, der ligger omtrent tre kilometer ude i Kalveboderne. Historien ender lykkeligt – sandgraverne kommer ind til land, hvor de får mad og varme i lodsens hus, senere på dagen lykkes det endog at bjærge sandbåden, og trods al denne virak er sandgraverne ikke mere forkomne, end de kan gå tilbage til København.

Lods ved Kallebodstrand
 jansh
 Medaille for at have red 35te
 af Msk. fra at drukne. Stou
 af Lodshuset på Hv. Mark.

... at hans navn må optages...

Historien kunne være endt her. Sandgraverne kunne have stukket lodsens næven, takket for hans dåd, være travet ad Gammel Køge Landevej ind mod København og ladet historien forsvinde ud i glemslen. Men det sidste ord var ikke sagt – sandgraverne ønskede at takke lodsens ordentlig og gjorde det ved at bringe en offentlig tak i avisen „Dagen“ mandag den 11. marts. Her takker de lodsens og ønsker samtidig „at hans Navn maa optages iblandt dem, som nyde Belønning for ædel Daad.“

Det falder i god jord hos Stage. En lille måned senere skriver han selv et brev til „Direktionen for Selskabet for Druknedes og andre Skindødes Redning“, hvori han gør opmærksom på notitsen i avisen og ønsker, at hans „Daad maa blive taget i gunstig Betragtning.“ Direktionen sender anmodningen videre til Københavns Magistrat, som efterfølgende foranstalter et forhør i Københavns Politiret. Til forhøret er alle implicerede indkaldt: lodsens, rorkarlen, de to sandgravere, den 12-årige dreng og to vidner, der begge bor ved Kalvebodstrand. En 12 sider lang udskrift af forhørsprotokollen sendes tilbage til Københavns Magistrat, som indstiller til Danske Kancelli, at Stage såvel som hans rorkarl Peder Larsen skal tildeles den fulde redningspræmie i penge (16 Rdl.), hvilket sker ved Kancelliets Resolution den 23. juli 1839.

Umiddelbart skulle man mene, at den beslutning burde glæde Stage, men han er tydeligvis skuffet over pengepræmien. Kort tid efter tildelingen skriver han således tilbage og ytrer ønske om at få Medaljen for Druknedes Redning i stedet for pengene. Denne får han den 3. oktober samme år, men til Stages store fortrydelse er det uden bæretilladelse. Han får således medaljen, men må ikke bære den i det anordnede bånd. I december måned skriver Stage derfor end-

Hans Johansen Stage havde kun glæde af sin medalje i små ti år. Kun 35 år gammel døde han juleaftensdag 1850 af brystsyge og efterlod sin unge kone og to børn. I lokalsamfundet havde medlæjen dog øjensynligt nået at gøre et vist indtryk – præsten skrev således om ham i kirkebogen

„Lods ved Kallebodstrand, havde Medaille for at have reddet Msk. fra at drukne. af Lodshuset på Hv. Mark. 35 Aar“

Frederik den Sjette indstiftede i 1812 „Medaljen for Druknedes Redning“. Aversen (forsiden) bærer regentens billede mens reversen (bagsiden) har en krans af vandplanter med inskriptionen „Af Farens Svælg fremblomstrer Priis og Lön“, og skulle netop tildeles personer, som havde trodset egen fare for at redde andre. Havde redningsmanden været i livsfare blev medaljen uddelt med bæretilladelse.

To fiskere ved Hvidovre Strand omkring 1920. Fra midten af 1800-tallet voksede et mindre fiskerleje frem ved Hvidovre Strand, og fiskerne fik med tiden også mulighed for at vise deres heltemod. I 1882 var to mænd kærtret med deres båd under en fisketur ved Kalvebod Strand. Der blæste en orkanagtig storm, men alligevel lykkedes det fiskeren Ernst Hansen og hans tjenestekarl Emanuel Jakobsen at redde de uheldige lystfiskere. De fik begge „Medaljen for druknedes Redning“ tildelt samme år.

(Foto: Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

nu engang til Kancelliet og begærer at få tilladelse til at bære medaljen. Kancelliet afslår hans begæring, idet redningsmanden selv skal have været i livsfare for at få tildelt en bæretilladelse.

En ny redning

Der er gået godt halvandet år siden Stage reddede de tre sandgraver. Nærmere bestemt er det den 13. november 1840 og sandgraverne Søren Birk, Lars Petersen og Anders Jensen er draget ud på Kalveboderne for at grave sand. Fra sydøst kommer en voldsom storm indover farvandet, og sandgraverne må opgive at få båden tilbage til København. En tid overvejer de, om de skal tilbringe natten i båden, men da de ikke har proviant til mere end én dag, beslutter de at signalere til lodsens for at få ham til at bringe dem ind til stranden. Lodsens ser deres signal og kommer ud til båden, som sandgraverne forlader efter at have bjerget sejlene og lagt masten ned. Vel inde på stranden byder Stage sandgraverne indenfor i sit hus, hvor han giver dem kost og logi for natten. Med natten bliver stormen værre og da Stage og sandgraverne næste morgen begiver sig ned til stranden kan de ikke se sandbåden nogetsteds. Stormen er slem, sandbåden er sunken og selv Stages båd er blevet fyldt med vand – først to dage senere lykkes det at hæve sandbåden, som har mistet næsten alt det løse udstyr.

Til Kongen!

Den nye redning giver Stage nyt håb om en bæretilladelse. Den 30. november forfatter han derfor endnu et brev. På forsiden af brevet skriver han „Til Kongen!“ og indeni skriver han videre, at han rigtigt nok har fået afslag på sin første ansøgning

om bæretilladelse, men at det er ham „bekjendt at flere af deres Majestæts Undersætter, for at have øvet lignende Daad, som den for hvilken jer er blevet meddelt bemeldte Medaille, og dog i lignende Stilling med mig, ere forundte Tilladelse til at bære denne i det anordnede Baand, og jeg drister mig derfor til allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om at en lignede Tilladelse allernaadigst maa forundes mig.“ Han skriver intet om den nye redning, men sender i stedet sit brev rundt til en række prominente folk, som han kender: Overlods for Sjællands Distrikt Kommandør Wulff, Justitsråd Birkedommer Friederichsen fra Københavns Amts Søndre Birk og Kaptajn i Søetaten Bodenhoff. Overlodsens meddeler sin bedste „... *Anbefaling til beholdelse af den ansøgte Tilladelse...*“. Justitsråden karakteriserer Stage som „... *en paapassende og duelig Mand i sin Stilling og en retsindig og ordentlig Mand i sit hele Forhold.*“ Kaptajnen anbefaler ligeledes Stage og tilføjer endvidere, at det er ham bekendt, at Stage i november endnu engang skulle have reddet nogle sanddragere fra at drukne.

Det lyder næsten som aftalt spil. Kancelliet fremhæver i hvert fald Bodenhoffs oplysning som udslagsgivende for at foranstalte et nyt forhør i politiretten, hvor sandgraverne såvel som Stage forklarer hændelsens forløb. Stage kan endog fremføre, at han allerede i 1838 havde reddet en af sandgraverne – Lars Petersen og hans kammerat. Lars Petersen tilføjer, at de i en storm havde mistet roret på deres båd, og formentlig ville være døde, hvis ikke Stage var kommet dem til undsætning.

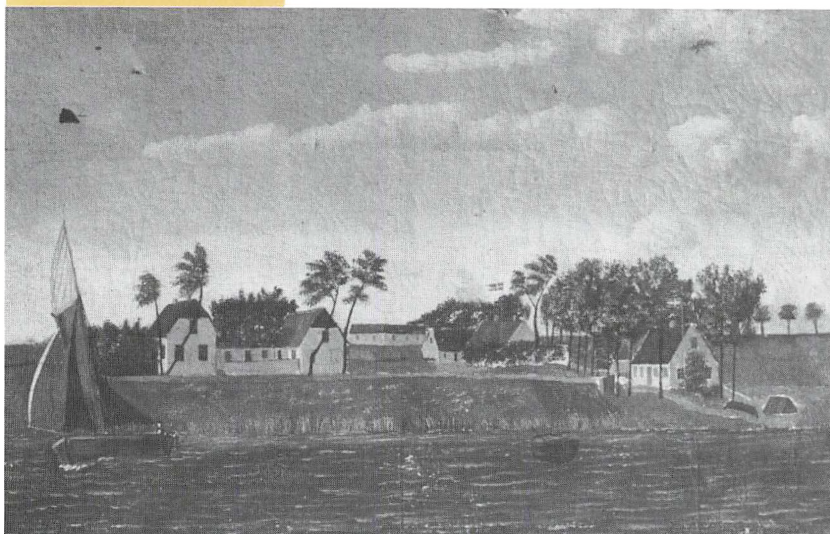
I Kancelliet overvejer man, hvad man skal gøre. Formelt bør Stage ikke have medaljen, men de fine anbefalinger og hans mange redninger får alligevel Kancelliet

Lodserne ved Kalvebodstrand kunne på intet tidspunkt leve udelukkende af lodseriet – landbrug og fiskeri var to helt nødvendige næringer. Dette kan ses i Hans Johansen Stages skifte fra 1851, hvor der bl.a. er optegnet hele fem både, bundgarn, ruser, en plov og en harve. På billedet fra omkring 1920 ses den daværende lods Otto Jensen (yderst t.v.) med sin familie foran lodsboligen, hvor de til ære for fotografen har arrangeret sig med ruser, tønder og bakketrug med langliner – Otto Jensen var lods fra 1920-1953.

(Foto: Hvidovre Kommunes Lokalhitoriske Arkiv).

Kalvebodernes lodseri blev oprettet i 18808 for at sikre lods til de skibe, som sejlede ind til Københavns Havn fra syd. Antallet af lodsninger faldt dramatisk efter at inddæmningerne og udgravningen af den nye sejlrende ved Vestamager var afsluttet i 1940erne, lodseriet blev dog først endeligt nedlagt i 1955. På maleriet ses lods båden stævne ud fra stranden – til højre for båden ses lodshuset, som var lodsens bolig indtil omkring 1860. („Lodsbåden går ud“ maleri af J.J. 1897, affotografering fra Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

til at fremlægge en resolutionstekst for kongen, hvori de redegør for deres tvivl, og lader det være op til kongens allerhøjeste resolution, om Stage bør have bæretilladelse eller ej.

Det må have været en glædens dag for Stage – Kongen beslutter at tildele bæretilladelsen, og Stage kunne langt om længe vise sin hæder frem for offentligheden.

Hvad skal vi nu med medaljer?

Ordner hænger man som bekendt på idioter – det mente P. A. Heiberg i hvert fald, og han fortsatte: „*Stjerner og Baand man kun Adelen gier*“. Det var i 1790 og Heibergs ord var en lidet sløret kritik af privilegiesamfundet, hvor tildelingen af ordner for Heiberg var et symbol på samfundets ulighed såvel som adelens ekstravagante livsførelse, der i hans øjne var udtryk for form uden indhold. Anderledes stod det til med borgeren – han fokuserede ikke på det ydre men på det indre, for som han slutter verset: „*har man Hjerne, kan man jo gerne, undvære Orden og Stjerne.*“

Heibergs vise er i den grad blevet ramme om forståelsen af medaljevæsenet at det ofte glemmes, at tusindvis af medaljer i tiden efter Heiberg blev uddelt ikke pga. stand men fortjeneste. I den sidste tredjedel af 1700tallet blev medaljevæsenet langsomt reformeret og da Kronprins Frederik i 1808 blev konge startede en decideret demokratisering af store dele af medaljevæsenet. Dannebrogordenen, der tidligere havde været forbeholdt adelen, blev som et „*Pant paa indbyrdes Hengivenhed mellem Os og dette Vort Folk*“ åbnet for alle uden hensyn til alder og stand. Dertil stiftede Frederik den Sjette en række andre fortjenstmedaljer, bl.a. i 1812 Medaljen for Druknedes Redning.

Størstedelen af medaljerne og ordnerne blev derfor uddelt til borgere, som havde vist at de besad de rette dyder – i Stages tilfælde selvpofrelse og mod, i andre tilfælde kunne det være trofasthed eller flid. På den måde blev tildelingen af medaljer og ordner integreret i skabelsen af det moderne samfund, hvor det ikke var stænderne men den enkelte borger, som var det afgørende omdrejningspunkt. Forskellen er grundlæggende – man modtog ikke medaljen fordi man tilhørte en bestemt stand, men fordi man som individ og borger havde fremvist de rette dyder. Medaljemodtagerne kunne derefter ved eksemplets magt virke for opdragelsen af dem, som ikke besad de rette dyder.

Selvom Stages historie umiddelbart virker kuriøs og i al sin ualmindelighed er blot for enhver form for repræsentativitet, rummer den et spændende indblik i magthavernes idé om, hvilke dyder borgerne burde besidde. Beretningerne om medaljemodtagerne kan betragtes som konkrete eksempler på, hvad staten anså som den ideale borger. Politiforhør og udtalelser er således tætte indblik i de situationer, hvor en person blev vejret og vurderet i forhold til idealerne.

Modsat er det desværre svært at få indblik i medaljemodtagerens opfattelse af tildelingen. Selvom de bliver hørt i politiretten, har vi kun deres ord formidlet i et

juridisk sprog, som ligger langt fra deres egne formuleringer, og dertil kommer at den kontekst hvori ordene blev udtalt udgøres af rettens officielle ramme. Ordene i referatet giver derfor næppe en troværdig indgang til at vurdere, om medaljerne blev modtaget i den ånd, de blev givet.

Bånd og stjerne?

Indimellem skiller enkelte sager såsom Stages sig dog ud fra mængden. Det særlige ved hans sag er, at vi har de breve, han selv har skrevet, og at vi gennem godt tre år kan følge ham i hans forsøg på at erhverve medaljen. I modsætning til den ellers lange række af personer, som dukker op i retten, afgiver forklaring og forsvinder igen, træder Stage i karakter som et subjekt, der aktivt og strategisk forholder sig til muligheden for at få tildelt medaljen. Dermed får vi også mulighed for et indblik i ikke bare hvordan magthaverne tænkte medaljen men tillige, hvordan modtageren har opfattet tildelingen.

FAKTA

Hvor findes medaljesagen?

Tildelingen af redningsmedaljer som „Medaljen for druknedes redning“ fandt først sted efter en grundig undersøgelse af hændelsesforløbet i forbindelse med redningen. Alle implicerede samt eventuelle vidner blev indkaldt til forhør, hvorefter en afskrift af forhøret blev sendt til Danske Kancelli, som enten afviste begæringen eller forestillede sagen til kongens resolution. Afskrifter af forhørsprotokoller, breve, udkast til resolutionstekster og andet med tilknytning til sagerne ligger i dag på Rigsarkivet. Tillige kan arkivet fra „Selskabet til Druknedes og andre Skindødes Redning“ være interessant, det findes på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Til denne artikel er følgende arkivalier benyttet:

RA, Danske Kancelli, 2. Departement, Brevsager, 1839 nr. 2342 og 3118, 1840 nr. 4158, 1841 nr. 999. Disse indeholder breve, afskrifter af forhørsprotokoller, interne notater, udkast til resolutionstekster, avisudklip mm.

RA, Danske Kancelli, 2. Departement, Resolutions og Forestillingsprotokol, 1841.

Efter en række store opfyldninger fra 1930erne til 1970erne er det i dag svært at forestille sig, hvordan landskabet så ud på lods Stages tid. Det gamle sejlløb er nu blot en smal stribe vand, der noget umotiveret skærer sig ind mellem de to opfyldte områder Lodsparken og Kystagerparken. Med et informationskilt vil Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv formidle historierne om de mange aktiviteter, som har været knyttet til stedet gennem kalkbrænderi, fiskeri, søbadeanstalt, mørtelvæk og selvfølgelig lodseri.

(Foto: Poul Sverrild, Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

Historien om Stage efterlader et indtryk af, at han er lige vel ivrig. En medalje er i princippet noget man tildeles, ikke noget man selvisk beder om – den prisværdige handling er jo netop uselvsk. Har Stage da misforstået idéen med medaljen? Det er ikke til at give noget skråsikkert svar på, men en ting er dog sikkert; Stage ønskede medaljen brændende, og det var ham magtpåliggende at få en bæretilladelse. På den ene side anerkender han altså Kongens ret til at udpege, hvem der er værdige til at bære medaljen. På den anden side er det alligevel fristende at tolke Stages kamp for at opnå den rette anerkendelse som mere end blot en bekræftelse af pagten mellem ham og kongen. Han har formentlig også haft en anden dagsorden, hvor medaljen i hans lokale verden var et magtfuldt statussymbol. For Stage handlede det næppe kun om dyd og hjerne men ligeså meget om bånd og stjerne.

*Soren Møller Christensen er kandidatstuderende på
Europæisk Etnologi (soerenmc@image.dk).*

Litteratur:

Lars Stevnsborg: *Danmarks Riges Medaljer og Hæderstegn 1670-1990*.
Ordenshistorisk Selskab 1992

Historien i Gaden

Beretningen om den heltmodige lods er en del af projektet „Historien i Gaden“, som er et meget anderledes udstillingsprojekt fra Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv. Et museum i byens gader er projektet vision. Historierne skal ikke ind i et museum, men fortælles og opleves der, hvor den fandt sted: I byens gader. Hvidovre har som en af Københavns sydlige forstæder gennemgået en voldsom udvikling i det 20. århundrede. I dag oplever mange Hvidovre som et historieløst sted – en forstad der blot er lig så mange andre forstæder.

Med „Historien i Gaden“ vil Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv udfordre denne opfattelse ved at synliggøre og formidle en lang række historier, der hvor de har fundet sted.

Byens rum skal have en historisk dimension. I udvælgelsen af historier til projektet har det været afgørende, at få fortalt historier fra „Det gamle Hvidovre“ såvel som historier, der kan fremhæve det historiske ved „Det nye Hvidovre“. Den „nye historie“ kan fx handle om de første arbejdere, som meget mod venstrebyndernes vilje flyttede til Hvidovre og boede i intermiste „lysthuse“. Eller historien om idrættens centrale betydning i den nye socialdemokratiske arbejderforstad.

„Historien i Gaden“ startede i år 2000, og der er indtil nu blevet afsløret cirka 20 historier. Mere om projektet finder du på www.historien-i-gaden.dk.

Fru Anne skriver brev

E-mail havde sikkert lige været noget for en flittig brevskriverske som Anne Rudsdatter. Men nu levede fru Anne i 1500-tallet – heldigvis – for det betyder, at mange af hendes breve er bevarede. Gennem brevene giver Birgitte Jørkov et levende indtryk af en adelskvindes travle hverdag og mange gøremål ved middelalderens slutning.

Opkomlingen og den rebelske bonde

Social mobilitet er måske ikke noget man forbinder med en søn af en indvandret tjenestekarl – i 1700-tallet. Men Peter Johansen endte som skibsreder og grosserer – købte et gods på hjemegnen og kom snart i konflikt med „sine“ bønder, der ikke ville stå model hans forskellige planer og regler. Benito Scocozza har fundet den spændende historie, der både er usædvanlig og typisk for forholdet mellem herremand og bønder i de store landboreformers tid.

For blinde og svage

I over 225 år har logen Kjæde-Ordenen lavet et stort velgørhedsarbejde for Danmarks blinde og for trængende københavnere. Ordenen oprettede både det første blindeinstitut i Danmark og det første arbejdshjem for blinde. Christian Larsen har kigget på den gamle orden og dens velgørende arbejde.

Besøg os på nettet: www.sidensaxo.dk – Her finder du masser af sider om historie, links, Danmarkshistorisk kalender m.m.

KONGEN AF SALLING –

EN BAGSIDEFØLJETON AF THOMAS HØVSGAARD

Nis Nissen gik på latinskolen i Ribe. Året var 1788, og drengen var 17 år. Der sad et godt hoved på Nis, det havde hans far opdaget, og det viste sig, at studierne lige var noget for knægten. Han nød livet. Men så: I 1788 døde Nis' far kun 54 år gammel, og hvad gjorde mor? Hun tog drengen ud af skolen og bad ham komme hjem for at hjælpe med bedriften.

Bedriften hed Spøttrup. Spøttrup borg i Vestsalling; derude vestpå i Jylland, hvor man kan begynde at lugte Vesterhavet, og hvor vegetationen bærer præg af nærheden til det store hav. Spøttrup borg og gård havde Nis' far Peder mageskiftet sig til i 1784. Peder var af bondeslægt og havde via stuedrift formået at skrabe skillinger sammen, så han kunne arbejde sig op i samfundet. I løbet af 1700-tallet begyndte det at blive almindeligt, at storbønder købte adelsgods, og Peder var et eksempel på denne udvikling. Spøttrup fik han dog kun lov at beholde i få år, så døde han, og sønnike kaldtes hjem fra sit elskede studium for at hjælpe mor.

Den syttenårige Nis kastede sig ud i arbejdet på Spøttrup og var god til det. Det har været et stort

ansvar at stå med, men han klarede opgaven og kunne i 1803 købe Spøttrup med et tilliggende på 359 tønder hartkorn for 61.500 rigsdaler af sin moder. Men derefter gik det ned ad bakke: I 1808 døde moderen, og Nis skulle udrede sine fire søsken- des arveparter. Det var i englandskrigenes, tid og i 1813 kom statsbankerotten, og nu blev der for alvor smalhals på den gamle borg. Allerede i 1809 måtte Nis frasælge ladegården Hesthave. Hver en skilling måtte vendes, og samtidig måtte stuedriften på gården forfines: Nissen købte studene op, når de var fuldvoksne, og fodrede på dem vinteren over, blandt andet med det korn, han fik fra sine fæstere. Der var til stadighed omkring 200 stude på Spøttrup. Når foråret kom, blev de Salling stude samlet og drevet sydpå til de store markeder i Nordtyskland. Nissen var der ofte selv blandt studehandlere og prangere, og han gjorde gode forretninger. Og Spøttrups marker var udelukkende lagt an på studeholdet; dyrkningssystemet var 12 år om- drift, hvori 7 år var græsning. Det var meget stude- egnat.

Med tiden gik det bedre med økonomien. Dygtig- heden og flittigheden og ikke mindst sparsomme- ligheden havde hjulpet Nissen igennem til bedre ti- der. Faktisk så godt, at han i 1823 kunne købe her- regården Østergaard i Nordsalling og drive stude- drift herfra også. Spøttrup og Østergaard leverede sammen med hovedgårdene Hegnet, Junget og Grinderslev Kloster Sallings stude. Det havde altid været storbøndernes driftsform: Stude, stude, stude allevegne; den ældgamle trafik med levende dyr sydpå ad oksevejen for at sælge „rinderfleisch“ i Tyskland. Nissen var den største; intet under at han endte med at få øgenavnet „studekongen.“ Da han i 1830erne var blevet Jyllands rigeste mand fik han også et mere respektfuldt tilnavn: „Kongen af Sal- ling.“ Han var en mand med orden i tingene: Både på marker og i stalde stod Nissens dyr ordnet efter farve. Menmen: Ved Nissens død i 1848 var stude- driften ved at være på retur; kornavlens vandt frem – også i det forblæste Salling.